

Засновники:

- Громадська організація
«Культ права»
- Ужгородський національний
університет

Головний редактор журналу
В. Ю. Стеценко

Відповідальний секретар журналу
Л. О. Васечко

Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази
Index Copernicus International
(Варшава, Польща)

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України № 886
від 02.07.2020 р. (додаток 4)
журнал внесено до Категорії «Б»
Переліку наукових фахових видань
України у галузі юридичних наук
(081 – Право, 293 –
Міжнародне право).

Свідоцтво
про державну реєстрацію
КВ № 24767-14707ПР
від 19.02.2021 р.

Офіційний сайт:
<http://www.publichne-pravo.com.ua>
E-mail: editor@publichne-pravo.com.ua
Тел. +38 (098) 264 94 19

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ужгородського
національного університету
(протокол № 13 від 26.12.2024 р.)

Публічне право

Public law

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4 (56) / 2024

Видається: щоквартально

Заснований у 2011 році

**Передплатний індекс
89168**

© Громадська організація «Культ права»,
2024

© Ужгородський національний університет,
2024

Наукова рада:

Бандурка О. М. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Баулін Ю. В. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Іншин М. І. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Копиленко О. Л. – д. ю. н., професор, академік НАН України;
Костенко О. М. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Орлюк О. П. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Петришин О. В. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Рабінович П. М. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Селіванов А. О. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Скритнюк О. В. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Шемшученко Ю. С. – д. ю. н., професор, академік НАН України.

Редакційна колегія:

Стеценко В. Ю. – д. ю. н., професор, головний редактор журналу (Київ);
Андрійко О. Ф. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Арістова І. В. – д. ю. н., професор (Суми);
Баймуратов М. О. – д. ю. н., професор (Київ);
Берлач А. І. – д. ю. н., професор (Київ);
Богатирьов І. Г. – д. ю. н., професор (Ірпінь, Київська обл.);
Вавженчук С. Я. – д. ю. н., професор (Київ);
Васечко Л. О. – к. ю. н., доцент, відповідальний секретар журналу (Кременчук, Полтавська обл.);
Дніпров О. С. – д. ю. н. (Київ);
Добковскі Я. – габілітований доктор права (Ольштин, Польща);
Дорофеева Л. М. – д. ю. н., доцент (Ужгород);
Журавльов Д. В. – д. ю. н., професор (Київ);
Карабін Т. О. – д. ю. н., доцент (Ужгород);
Колодій А. М. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Коломоєць Т. О. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Запоріжжя);
Копотун І. М. – д. ю. н., професор (Рівне);
Лемак В. В. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Литвинов О. М. – д. ю. н., професор (Харків);
Лук'янець Д. М. – д. ю. н., професор (Харків);
Олефір В. І. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Петков С. В. – д. ю. н., професор (Дніпро);
Приймаченко Д. В. – д. ю. н., професор (Дніпро);
Савчин М. В. – д. ю. н., професор (Ужгород);
Сідак М. В. – д. ю. н., доцент (Ужгород);
Стеценко С. Г. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Хавронюк М. І. – д. ю. н., професор (Київ);
Чижмарь К. І. – д. ю. н., доцент (Київ);
Шевченко А. Є. – д. ю. н., професор (Ірпінь, Київська обл.);
Юнін О. С. – д. ю. н., професор (Дніпро);
Ярмиш Н. М. – д. ю. н., професор (Київ).

Зміст

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

- БАДИДА А. Ю.** (м. Ужгород) Інтернет та свобода вираження поглядів: судова практика Конституційної ради Французької Республіки 10

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

- КОНОНЕЦЬ В. П.** (м. Дніпро) Щодо питання діяльності суб'єктів, які уповноважені застосовувати заходи адміністративної відповідальності за порушення норм податкового законодавства 19

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

- IVANOVA R.** (м. Хмельницький) Genesis and Historical Development of Financial Law: The Role of International Organizations in Shaping Global Economic Governance..... 19

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

- КУЗЬМІН Е. Е.** (м. Одеса) Нарис про «імпорتنі цілі» кримінального покарання у міжнародному праві чи кара, запобігання та виправлення як мета покарання за масові звірства..... 34

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

- ФІГУРСЬКИЙ В. М.** (м. Львів) Система процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції..... 47

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

- ВОЛОХОВ О. С.** (м. Київ) Ефективність законодавства в умовах надзвичайного та воєнного стану..... 57

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

- КАСТРОВА М. С.** (м. Одеса) Класифікація відводів в процесуальному праві..... 64

Contents

CONSTITUTIONAL RIGHT

- BADYDA A.** The Internet and freedom of expression: case law
(Uzhhorod) of the Constitutional council of the French Republic 10

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

- KONONETS V.** Regarding the activity of entities authorized to apply measures
(Dnipro) of administrative responsibility for violation of tax legislation 19

FINANCE LAW

- IVANOVA R.** Genesis and Historical Development of Financial Law: The Role
(Khmelnyskyi) of International Organizations in Shaping Global Economic
Governance.....19

INTERNATIONAL PUBLIC LAW

- KUZMIN E.** An outline of the “imported purposes” of criminal punishment
(Odesa) in international law or retribution, deterrence and rehabilitation
as the goal of punishment for mass atrocities..... 25

CRIMINAL LAW AND PROCESS

- FIHURSKYI V.** System of procedural actions of cognitive orientation
(Lviv) in the consideration of criminal proceedings by the court
of first instance.....47

THEORY, HISTORY AND METHODOLOGY OF PUBLIC LAW

- VOLOKHOV O.** Effectiveness of legislation during the legal regime of state
(Kyiv) of emergency and martial law.....57

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

- KASTROVA M.** Classification of recusal in procedural law..... 64
(Odesa)

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Андріанна Балида,

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
Ужгородського національного університету
ORCID: 0000-0002-5980-5132

DOI 10.32782/2306-9082/2024-56-1

УДК 342.4(44):342.727:004.738.5

Інтернет та свобода вираження поглядів: судова практика Конституційної ради Французької Республіки

Дозволяючи кожному вільно і майже миттєво поширювати свої думки, Інтернет значно розширив засоби реалізації свободи вираження поглядів на благо всіх громадян. Там, де так звані «традиційні» медіа діяли як фільтр на основі їхньої редакційної лінії та якості пропонованого контенту, Інтернет уможливив появу цифрових платформ, на яких без будь-якого попереднього контролю чи посередництва надходить будь-який вміст від людей, які вже не є профі в поширенні думок, а є простими особистостями. У Facebook чи Twitter, а також на сайтах, які вони самі створили, кожна особа може спілкуватися, поширювати інформацію чи висловлювати думки та критику. Коментарі, що транслюються таким чином, також розповсюджуються в усьому світі, без жодних бар'єрів. Лише надлишок інформації зараз обмежує ефективний доступ до останньої. Наведене підкреслює,

що Інтернет не лише допомагає реалізації свободи вираження поглядів, а також сприяє отриманню інформації чи ідеї, доступу до них. У контексті вказаного питання, у Франції, парламент у 2011 році прийняв закон, відомий як «HADOPI» (це абревіатура урядової установи, яка створена для захисту авторських прав в Інтернеті), а Конституційна рада, у свою чергу, змогла у своїх рішеннях адаптуватися до викликів цифрової революції.

У вітчизняній науці питання співвідношення Інтернету та свободи вираження поглядів, у тому числі через призму судової практики Європейського суду з прав людини, досліджувались рядом вчених: Тітко Е. В., Проценко Д. В., Нестеренко О. В., Княжицький М. Л. та інші. Попри це, дуже мало досліджень у ракурсі специфіки здійснення вищевказаних прав у Французькій Республіці.

Мета цієї статті – аналіз впливу мережі Інтернет на здійснення свободи вираження поглядів у Французькій Республіці, а також прав особи у цифровому просторі, опираючись на судову практику органу конституційної юрисдикції у Франції – Конституційної ради.

Конституційна рада традиційно пов'язана з пошуком правового балансу, зокрема, через контроль пропорційності. Таким чином, вона переходить до балансування інтересів між положеннями, які регулюють Інтернет та свободою вираження поглядів. У Французькій Республіці так зване «цифрове» право не міститься у конституційному тексті від 1958 року та міжнародних договорах, які стосуються прав людини. Завдяки прийняттю рішення Конституційною радою (від 10 червня 2009 року) більшість французів схиляються до того, що 2009 рік став роком введення основоположних прав, які з'являються із цифрових технологій. У цьому рішенні орган конституційної юрисдикції перевіряв Закон («NADOPI») про сприяння поширенню захисту творчості в Інтернеті на предмет відповідності його положень «конституційному блоку» [1].

Аргументи Конституційної ради у цьому рішенні полягають у такому. По-перше, Рада, посилаючись на ст. 11 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, яка передбачає вільне висловлювання думок і поглядів, підкреслює важливість публічних комунікаційних послуг онлайн у житті громадян та, зокрема, вираження поглядів та думок. Тобто, це право передбачає свободу отримати доступ до цих послуг. Враховуючи, що ст. 2 та 17 Декларації 1789 року, де йдеться про власність як одне з прав людини, а також те, що саме здійснення права власності еволюціонувало (адже, воно характеризується розширенням сфери застосування), одним із напрямків

такого розширення є авторські та суміжні права та можливість їх захисту у межах національного та міжнародного законодавства, а боротьба з практикою підробки, яка розвивається в Інтернеті, відповідає меті захисту інтелектуальної власності (п. 11, 13 рішення).

Конституційна рада також підкреслює, що принцип поділу влади не перешкоджає адміністративному органу здійснювати повноваження щодо застосування санкцій тією мірою, яка необхідна для виконання своїх завдань, зокрема, необхідно поважати принцип законності правопорушень і покарань, а також права на захист, принципи, застосовні до будь-якої санкції, яка має характер покарання, навіть якщо законодавець залишив завдання її оголошення органу влади неюрисдикційного характеру. Виходячи із формулювання ст. 34 Конституції, парламент може приймати нормативні положення, які, ймовірно, поєднують досягнення мети боротьби з практикою підробки в Інтернеті з реалізацією права на вільне вираження поглядів та свободу слова та друку. Проте свобода вираження поглядів та спілкування є ще більш цінною, адже її використання – це умова демократії та одна із гарантій поваги до інших прав і свобод. Відповідно, напади на здійснення свободи вираження поглядів мають бути необхідними, адаптованими та пропорційними до переслідуваної мети (п. 14–15 рішення).

Наступним аргументом Ради є те, що повноваження щодо санкцій, встановлені оспорюваними положеннями, дають повноваження комісії із захисту прав (остання не є судом), обмежувати або запобігати доступу до Інтернету власників передплати, а також осіб, яким вони отримують від цього вигоду. Крім того, функції, які виконує цей адміністративний орган поширюються не на окрему категорію людей, а на все населення і вони можуть спричинити

обмеження здійснення будь-якою особою її права вільно висловлювати свої думки, особливо з дому. Тож, зважаючи на характер свободи, гарантованої ст. 11 Декларації 1789 року, законодавець не міг доручити такі повноваження адміністративному органу з метою захисту права власників авторського права і суміжних прав. Взявши за основу презумпцію невинуватості (ст. 9 Декларації 1789 року), Рада вважає, що законодавець не може встановити презумпцію вини в кримінальних справах, але, як виняток, такі презумпції можуть бути встановлені, особливо у кримінальних справах, якщо вони не є неспростовними, коли забезпечується повага до прав захисту та факти обґрунтовано викликають правдоподібність приписування. Враховуючи, у цій справі, що із згаданих положень випливає, що здійснення акту підробки з інтернет-адреси абонента становить «суттєвість про порушення зобов'язань, визначених Законом» і що лише власник договору про підписку на доступ до Інтернету може бути підданий санкціям, встановленим зазначеною системою, то для того, щоб звільнитися від цих санкцій, він зобов'язаний представити елементи, які ймовірно підтвердять, що порушення авторського права або суміжних прав є результатом шахрайства третьої сторони (п. 16–18 рішення) [1].

Таким чином, Конституційна рада визнає закон неконституційним, вважаючи, що він порушує положення Декларації прав людини і громадянина 1789 року, зокрема, презумпцію невинуватості (ст. 9), свободу вираження поглядів (ст. 11). Крім того, рішення Конституційної ради також свідчить про «перспективну адаптивність», так би мовити, юриспруденції перед обличчям надзвичайно швидкого технічного розвитку, майбутні наслідки якого важко зрозуміти априорі.

Варто вказати ще на один компонент, що впливає із реалізації

основних свобод в Інтернеті – це питання захисту приватного життя. Конституційна рада у таких рішеннях забезпечує пропорційність заходів, які можуть підірвати це право, і відповідність положень, що стосуються ідентифікації осіб, цілям конституційної цінності, якими можуть бути громадський порядок, безпека, захист власності. Загалом, постановка питання про конфіденційність в Інтернеті означає сумнів щодо особистих даних про особу, які є або можуть бути надані, з її ініціативи чи без її відома, і які можуть стати предметом потенційно шкідливого повторного використання, експлуатації чи зберігання [2]. Питання захисту права на приватність у контексті здійснення свободи користування Інтернетом заслуговує на окреме дослідження, адже судова практика Конституційної ради з цього питання є широкою.

Повертаючись до питання застосування мережі Інтернет, варто звернути увагу на рішення Конституційної ради від 18 червня 2020 року, що стосується боротьби з ненавистю в Інтернеті. Аналіз цього рішення полягатиме у оцінці можливості видалення постачальниками доступу до Інтернету, за необхідності, певного вмісту тероризму, чи дитячої порнографії, чи його негайного блокування. Перед тим як проаналізувати позиції Ради, важливо звернути увагу на те, що сьогодні широко поширена онлайн-ненависть, мізогінія (жінки є головними об'єктами онлайн-мов ненависті на всіх платформах і в усіх досліджуваних країнах. Більшість ненависті проти жінок включає нецензурну лексику, переслідування та підбурювання до сексуального насильства), негативні стереотипи (люди африканського походження, роми та євреї найчастіше є об'єктами таких стереотипів), переслідування [3]. Ці проблеми, описані у звіті FRA, потребують вирішення та є нагальними.

У рішенні від 18 червня 2020 року Рада продовжила свою судову практику

у питанні балансування між Інтернетом та свободою вираження поглядів, зокрема, вона апелює також до уже названої вище ст. 11 Декларації прав людини і громадянина 1789 року, що врегульовує вільне висловлювання, ст. 34 Конституції 1958 року, що стосується здійснення публічних свобод тощо, вважаючи, що розповсюдження порнографічних зображень із зображенням неповнолітніх, з одного боку, та провокація актів тероризму, з іншого боку, є порушенням свободи вираження поглядів і спілкування, яке серйозно підриває громадський порядок і права третіх осіб. Вимагаючи від видавців і хостів видаляти на вимогу адміністрації контент, який, на її думку, суперечить статтям 227-23 і 421-2-5 Кримінального кодексу, законодавець мав на меті покласти край таким зловживанням. Окрім того, визначення протиправного характеру відповідного контенту не засновується на їх очевидному характері. Це залежить від виключної дискреції адміністрації. А подання апеляції на запит на відкликання не призупиняє дії, і кінцевий термін в одну годину, який залишається видавцеві або хосту для вилучення або унеможливлення доступу до відповідного вмісту, не дозволяє йому отримати рішення від судді до того, як буде змушений відкликати його. Зрештою, видавець, який не виконає це прохання протягом цього періоду, може бути засуджений до одного року до позбавлення волі та штрафу в розмірі 250 000 євро (п. 6, 7 рішення). Таким чином, законодавець атакував свободу вираження поглядів і спілкування, яка не є належною, необхідною та пропорційною поставленій меті, вважає Рада [4].

Що стосується самого видалення вмісту, що містять ненависні висловлювання, то Конституційна рада пояснює це таким чином. Обов'язок щодо видалення такого контенту надається оператору як тільки особа повідомила

йому про підозрілий вміст, зазначивши свої дані про особу, місцезнаходження такого контенту та підстави, з яких він є явно протизаконним. Наведене не підлягає попередньому втручанням судді або будь-якій іншій умові. Таким чином, оператор має перевірити весь вміст, про який йому повідомлено, яким би великим він не був, щоб не ризикувати бути підданим покаранню. Якщо оператори онлайн-платформи повинні видаляти лише явно незаконний вміст, законодавець зберіг численні кримінальні кваліфікації, які виправдовують видалення цього вмісту. Крім того, його перевірка не повинна обмежуватися причиною, зазначеною в звіті. Тож, оператор повинен перевірити контент, про який повідомляється, стосовно всіх цих правопорушень, навіть якщо складові елементи деяких із них можуть представляти юридичну техніку або, особливо щодо порушень преси, вимагати оцінки щодо контексту, в якому відповідний вміст був виголошений або поширений. Рада констатує, що законодавець змусив операторів онлайн-платформи виконати свої обов'язки щодо виведення коштів протягом двадцяти чотирьох годин. Але, враховуючи труднощі, про які зазначалося вище, у перевірці очевидного характеру протиправності вмісту, який перевіряється, та ризик багатьох повідомлень, можливо, необґрунтованих, такий період є особливо коротким (п. 14–16 рішення). Проблемою, вважає Рада, є те, що законодавець не сформулював причину, яка могла б звільнити від відповідальності операторів онлайн-платформи, так, щоб можна було визначити її обсяг. Іншими словами, така причина сформульована неякісно – «навмисний характер порушення... може бути наслідком відсутності пропорційної та необхідної перевірки повідомленого вмісту», а інших підстав для звільнення від відповідальності не вказано. Якщо взяти до уваги те, що Законом

встановлено санкцію у вигляді штрафу у розмірі 250 тисяч євро за порушення вимог щодо видалення вмісту, то, більше того, кримінальна відповідальність настає за кожен випадок такого «невидалення», а не за їх повторність.

Висновки Ради зводяться до того, що, з одного боку, досить складним є визначення явно протиправного характеру контенту у цілому, а з іншого боку, відсутність певної конкретної підстави для звільнення від відповідальності, фактично призводять до того, що положення Закону стимулюють операторів онлайн-платформ часто видаляти вміст, про який їм повідомляється, не вникаючи у суть проблеми, незалежно від того, є він явно незаконним, чи ні. Таким чином, оскаржувані положення підривають здійснення свободи вираження поглядів і комунікації, яка не є необхідною, належною та пропорційною та суперечать Конституції (п. 17–19 рішення) [4].

Підсумуємо, що зважаючи на аргументи Ради у вказаному рішенні, Інтернет-оператори не можуть бути цензорами свободи слова. Конституційна рада не зберегла поширеної концепції свободи слова та спілкування щодо непрямих атак на них.

Отже, з появою Інтернету (сьогодні право користування мережею Інтернет можна сміливо вважати одним із прав людини) не вщухають обговорення щодо обсягу свободи вираження поглядів. Звісно, що Інтернет сприяє

зміцненню цієї свободи, яка, у свою чергу, є однією з фундаментальних у сучасних демократичних державах. Зворотний бік медалі – зловживання, ненависть та інші прояви нігілізму, що вчиняються з використанням мережі Інтернет. Саме тому держави, в тому числі, й Французька Республіка, все більше «втручаються» у здійснення цього права.

Межі свободи вираження поглядів найбільше проявляються у порушенні права на захист приватного життя. З цього випливає, що напад на основні права та громадський порядок (фейкові новини, напади на приватне життя, суперечливі коментарі, переслідування тощо) має розглядатися пропорційно до поставленої мети.

З проаналізованих рішень Конституційної ради випливає, що законодавець може прийняти правила, які поєднали б досягнення мети боротьби з практикою підробки в Інтернеті з реалізацією права на свободу вираження поглядів, а остання є умовою демократії. Тому напади на здійснення цієї свободи мають бути пропорційними до мети, що переслідується. Крім того, розповсюдження ненависті в Інтернеті є порушенням свободи вираження поглядів. Проте законодавець, вважає Рада, не має право вимагати від Інтернет-операторів видаляти контент, який вони вважають таким, що містить ненависть, адже таке посягання не є пропорційним до мети.

Список використаних джерел

1. Décision n° 2009-580 DC du 10 juin 2009. Loi favorisant la diffusion et la protection de la création sur internet. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2009/2009580DC.htm> (дата звернення: 25.08.2024).
2. Isabelle Falque-Pierrotin. *La Constitution et l'Internet. Nouveaux Cahiers du Conseil constitutionnel*. Juin 2012. № 36. (Dossier: La liberté d'expression et de communication). URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/nouveaux-cahiers-du-conseil-constitutionnel/la-constitution-et-l-internet> (дата звернення: 10.10.2024).
3. Haine en ligne: nous devons améliorer la modération des contenus afin de lutter efficacement contre les discours de haine. Press Release. 29 November 2023. URL: <https://fra.europa.eu/fr/news/2023/haine-en-ligne-nous-devons-ameliorer-la-moderation-des-contenus-afin-de-lutter> (дата звернення: 10.10.2024).

4. Décision n° 2020-801 DC du 18 juin 2020. Loi visant à lutter contre les contenus haineux sur internet. URL: <https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2020/2020801DC.htm> (дата звернення: 25.08.2024).

Бадида А. Ю. Інтернет та свобода вираження поглядів: судова практика Конституційної ради Французької Республіки

Сьогодні Інтернет має велике значення: він використовується для повсякденних життєвих завдань, до прикладу, від читання новин до онлайн платежів. Так, доступ до Інтернету у XXI столітті вважається одним із людських прав. Щодо свободи вираження поглядів, то у Французькій Республіці ця свобода є фундаментальним правом людини та закріплена у ст. 11 Декларації прав людини і громадянина 1789 року. Проте, свобода вираження поглядів не є абсолютним правом та підпорядковується численним обмеженням, які користувачі Інтернету не повинні ігнорувати. Завдання конституційних органів полягає у тому, щоб переконатися, чи такі обмеження є пропорційними та необхідними у демократичному суспільстві.

Досвід Французької Республіки у наведеній вище сфері є актуальним та доцільним, адже питання врегульовано як на рівні Закону, так і адаптоване рішеннями Конституційної ради. Метою цього дослідження у зв'язку з цим є аналіз взаємодії та пошук балансу між свободою вираження поглядів та свободою користування Інтернетом, виходячи з ключових у цьому аспекті рішень Конституційної ради.

У роботі проаналізовано рішення Ради на предмет оцінки Закону про сприяння поширенню захисту творчості в Інтернеті від 2009 року (відомий як «HADOPI») на відповідність Конституції, розкрито базові позиції суддів, аргументи яких мали наслідком визнання частини норм цього Закону неконституційними. Крім того, зроблено акцент на боротьбі з ненавистю в Інтернеті через призму рішення Ради від 18 червня 2020 року, позиції суддів у якому зводяться до того, що Інтернет-оператори не можуть бути цензорами свободи слова.

Зроблено висновки щодо того, як Інтернет сприяє розвитку свободи вираження поглядів у демократичних державах, й у Французькій Республіці зокрема, а Конституційна рада у своїй судовій практиці переходить до балансування інтересів між положеннями, які регулюють Інтернет та свободою вираження поглядів.

Ключові слова: права людини; Інтернет; боротьба з ненавистю в Інтернеті; цифрове право; свобода вираження поглядів; захист права на приватне життя; рішення Конституційної ради; аргументація; конституційність; пошук правового балансу; контроль пропорційності.

Badyda A. The Internet and freedom of expression: case law of the Constitutional council of the French Republic

Today, the Internet is very important: it is used for everyday life tasks, for example, from reading the news to online payments. Yes, access to the Internet in the 21st century is considered one of the human rights. As for freedom of expression, in the French Republic this freedom is a fundamental human right and is enshrined in Art. 11 Declaration of Human and Citizen Rights of 1789. However, freedom of expression is not an absolute right and is subject to numerous restrictions that Internet users should not ignore. The task of constitutional authorities is to ascertain whether such restrictions are proportionate and necessary in a democratic society.

The experience of the French Republic in the above field is relevant and appropriate, because the issue is regulated both at the level of the Law and adapted by the decisions of the Constitutional Council. The purpose of this study in this regard is to analyze the interaction and search for a balance between freedom of expression and freedom to use the Internet, based on the decisions of the Constitutional Council that are key in this aspect.

The paper analyzes the decision of the Council on the assessment of the Law on Promotion of the Promotion of the Protection of Creativity on the Internet from 2009 (known as “HADOPI”) for compliance with the Constitution, the basic positions of the judges, whose arguments resulted in the recognition of some of the provisions of this Law as unconstitutional, are revealed. In addition, emphasis is placed on the fight against hatred on the Internet through the prism of the decision of the Council of June 18, 2020, in which the judges’ positions are reduced to the fact that Internet operators cannot be censors of freedom of speech.

Conclusions are made on how the Internet contributes to the development of freedom of expression in democratic states, and in the French Republic in particular, and the Constitutional Council in its judicial practice moves to balancing the interests between the provisions that regulate the Internet and freedom of expression.

Key words: human rights; Internet; fighting online hate; digital law; freedom of expression; protection of the right to private life; decision of the Constitutional Council; argument; constitutionality; search for a legal balance; control of proportionality.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Віта Кононець,

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу організації
наукової діяльності Дніпровського державного
університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0003-4433-3731

DOI 10.32782/2306-9082/2024-56-2

УДК 342.9

Щодо питання діяльності суб'єктів, які уповноважені застосовувати заходи адміністративної відповідальності за порушення норм податкового законодавства

Важливим аспектом в діяльності державного механізму є забезпечення стабільного фінансування всіх галузей життєдіяльності суспільства, за рахунок надходження податків та інших асигнувань до державного бюджету. Ця функція гарантується діяльністю уповноважених суб'єктів які уповноважені застосовувати санкції та притягувати до адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства, що є необхідним як для теоретичної науки так і в практичній реалізації задля забезпечення захисної функції права та стабільного функціонування фінансової системи в державі в умовах воєнного стану.

Не зважаючи на численні порушення податкового законодавства в су-

часних умовах економічної ситуації України в умовах війни, актуального значення набуває необхідність дослідження та детального аналізу діяльності всіх суб'єктів, які уповноважені застосовувати заходи адміністративної відповідальності за порушення норм податкового законодавства.

Отже необхідність дослідження даного питання пояснюється тим, що практична реалізація щодо питання суб'єктів, які уповноважені застосовувати заходи адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері порушення норм податкового законодавства є важливою умовою реформування національної економічної системи, зміцнення законності та

наповнення бюджету в Україні в умовах воєнного стану.

Аналізу окремих питань правового регулювання адміністративно-деліктних відносин, зокрема й у податковій сфері, приділялася увага в працях вітчизняних та іноземних учених у галузях теорії держави і права, адміністративного права, зокрема: В. Б. Авер'янова, О. Ф. Андрійко, А. І. Берлача, Л. К. Воронової, О. П. Гетманець, Е. С. Дмитренко, І. Б. Заверухи, А. Й. Іванського, А. М. Касьяненка, О. В. Кузьменко, М. П. Кучерявенка, А. О. Монаєнка, О. А. Музики-Стефанчук, І. А. Сікорської, Н. Я. Якимчук та ін.

Станом на сьогоднішній день через нестабільність нормативно-правового врегулювання відносин у податковій сфері відбуваються динамічні зміни, а саме вносяться безліч змін та доповнень до законодавчих актів.

Реформування фінансової системи в Україні дали поштовх створенню нового підходу до правового регулювання фінансових відносин, загалом в податковій сфері. У сучасних умовах сфера норм податкових правовідносин є основною з найбільш значимих серед сфер фінансової діяльності.

Чітко налагоджений механізм функціонування податкової системи є одним із головних критеріїв будь-якої правової демократичної держави, тому наявність повноцінного процесу ефективної діяльності суб'єктів, які уповноважені застосовувати заходи відповідальності у сфері порушення норм податкового законодавства. Будь-який збій або порушення може призвести до неможливості централізувати кошти, а отже й збій в здійсненні єдиної фінансової політики на території всієї країни в час повномасштабної війни є загрозою національній безпеці [4, 8].

З метою ефективного вирішення найважливіших економічних і соціальних завдань, законодавство про адміністративну відповідальність за

порушення норм податкового законодавства потребує не лише удосконалення чи уточнення окремих норм, а й розробки нових концептуальних підходів, щодо діяльності питань суб'єктів, які уповноважені застосовувати заходи адміністративної відповідальності за порушення норм податкового законодавства.

Ключовим моментом з подолання кризових явищ в економіці держави, яка потерпає від збройної агресії росії, формування правового поля у питань дотримання учасниками податкових відносин в частині відповідного законодавства та в подальшому притягнення їх у разі порушення до відповідальності.

Розвиток та модернізація системи державного управління є пріоритетним напрямком України щодо її Євроінтеграційного курсу. Стратегією реформування законодавства щодо управління державними податками в Україні є вдосконалення сучасної системи, яка буде здатна швидко наповнювати державний бюджет, при цьому ефективно акумулювати ресурси держави, розподіляючи їх відповідно до пріоритетних напрямків розвитку на довгострокові перспективи. Оскільки завдання державного регулювання полягає в необхідності прогнозування забезпечення діяльності всіх органів держави як в період війни, так і в післявоєнний період. В цих умовах, а також зважаючи на те, що Україна зараз протистоїть в боротьбі за своє існування та незалежність дуже сильному та підступному ворогові, питання щодо забезпечення надходжень від оподаткування та контролю за цільовим використанням бюджетних коштів є досить актуальним та важливим. Тому механізм притягнення до відповідальності осіб, що вчинюють правопорушення має бути системним та послідовним.

М. П. Кучерявенко виділяє податкові процедури, до таких процедур безпосередньо включаються процедури

притягнення осіб до відповідальності за порушення норм права [5, с. 155]. Спірні податково-правові відносини характеризуються конфліктом інтересів сторін. З одного боку, інтерес платника податків направлений на максимізацію обсягу отриманого доходу та зменшення грошового обсягу податкового зобов'язання. З іншого боку, інтерес держави, який реалізується в особі уповноважених на те органів державної влади, направлений на максимізацію податкових надходжень до бюджетів різного рівня, а, отже, зменшення обсягу доходів у платника податків, що найчастіше реалізується шляхом підвищення ставок податків, розширення кола об'єктів, що підлягають оподаткуванню.

Окремо слід звернути увагу, що обсяг відповідальності суб'єкта податкового правопорушення часто ставиться в залежність від економічного вираження обсягу його податкового зобов'язання. Тому зміст та обсяг санкцій за податкове правопорушення так само часто залежить від характеру такого порушення. Якщо порушення переважно проявляється в недоотриманні податкових надходжень, то санкція ставиться в залежність від обсягу недоїмки. Якщо ж порушення пов'язано з порядком декларування або контрольними функціями податкових органів, первинними є штрафна, превентивна та стимулююча функції податково-правової відповідальності, як наслідок – санкції або накладають обмеження на особу, або встановлюють майновий штраф у визначеному розмірі.

Застосування заходів такої відповідальності є прерогативою спеціальних суб'єктів, уповноважених на це законом. Основними суб'єктами, які мають повноваження застосовувати заходи адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства в Україні є:

Податкові органи, вони є основним суб'єктом, який займається виявленням,

розслідуванням та притягненням до адміністративної відповідальності осіб, винних у порушенні податкового законодавства. Податкові органи мають широкий спектр повноважень, включаючи проведення перевірок, складання актів, винесення рішень про накладення штрафів тощо.

Митні органи, котрі у випадках порушення податкового законодавства пов'язаного з митними платежами. Митні органи також мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення та притягувати винних осіб до відповідальності.

Законодавство України передбачає різноманітні заходи відповідальності за порушення податкового законодавства. Їх застосування покликане забезпечити дотримання податкового законодавства, відшкодувати державі збитки та запобігти подальшим правопорушенням.

Податковий кодекс України є основним нормативно-правовим актом, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів. Саме в цьому Кодексі детально викладені повноваження контролюючих органів щодо накладення стягнень за порушення податкового законодавства.

Звертаємо увагу, що здебільшого, повноваження щодо накладення стягнень за порушення податкового законодавства належать контролюючим органам, органам Державної податкової служби. Саме ці органи здійснюють податковий контроль, виявляють порушення та приймають рішення про застосування відповідних санкцій.

Податковим кодексом України (далі – ПКУ), визначено повноваження щодо накладення стягнень уповноваженими органами, регламентовано особливості застосування санкцій за порушення норм податкового законодавства.

Стаття 20 ПКУ, визначає загальні повноваження контролюючих органів,

зокрема, право проводити перевірки, вимагати документи, застосовувати адміністративні санкції тощо. Стаття 102 ПКУ, регулює питання стягнення податкового боргу, включаючи порядок нарахування пені та відсотків. Стаття 122 ПКУ, визначає відповідальність за податкові правопорушення та порядок застосування фінансових санкцій. Стаття 123 ПКУ, регламентує порядок нарахування та стягнення штрафів за податкові правопорушення. Розділ X ПКУ, присвячений адміністративним процедурам, пов'язаним із застосуванням податкових санкцій [6].

Застосовуючи заходи, щодо притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства уповноважені суб'єкти проводять перевірки, складають акти, визначають суму податкового боргу та застосовують відповідні санкції.

Ключовими особливостями відшкодування шкоди в контексті податково-правових відносин є: особливий суб'єкт правопорушення, компенсаційний та правовідновлювальний характер, особливий судовий порядок застосування. Враховуючи цей аспект притягуються як юридичні, так і фізичні особи підприємці, також посадові особи юридичних осіб з числа керівного складу та інші посадові особи, які відповідальні за ведення бухгалтерського обліку та сплату податків.

Враховуючи вищевикладене, хочу зазначити, що Податковим кодексом України визначений також перелік суб'єктів, щодо яких можуть бути застосовані санкції. А саме: стаття 110.1.ПКУ- Платники податків, податкові агенти, а також інші суб'єкти у випадках, прямо передбачених цим Кодексом, несуть фінансову відповідальність за вчинення податкових правопорушень; стаття 110.2.ПКУ- Фізична особа – платник податку несе фінансову відповідальність за умови наявності на момент вчинення податкового

правопорушення повної цивільної дієздатності; стаття 110.3.ПКУ- Контролюючі органи несуть відповідальність у вигляді відшкодування шкоди особі, стосовно якої було вчинено податкове правопорушення, відповідно до положень статті 114 цього Кодексу. Контролюючі органи несуть відповідальність за вчинення податкових правопорушень посадовими (службовими) особами таких контролюючих органів. А саме, стаття 110.4.ПКУ-Законні представники платників податків – фізичних осіб згідно зі статтею 242 Цивільного кодексу України у разі невиконання обов'язків, визначених цим Кодексом, несуть фінансову відповідальність, встановлену для платників податків. Стаття 110.5. ПКУ-Юридична особа – платник податку несе фінансову відповідальність за вчинення податкових правопорушень її відокремленими підрозділами [6].

Враховуючи досліджений матеріал, фокусуємо увагу на системі санкцій, що застосовуються за порушення податкового законодавства, і є важливим інструментом державного регулювання економічних відносин. Завдяки їй забезпечується дотримання податкового законодавства та створюються рівні умови для всіх суб'єктів господарювання.

Керуючись положеннями п. 111.3 ст. 111 ПК України, зазначаємо, фінансова відповідальність, а отже, і фінансові санкції можуть бути застосовані додатково до інших адміністративно-правових та кримінально-правових санкцій. Зауважимо, що застосування фінансових санкцій та притягнення особи до фінансово-правової відповідальності не має значення преюдиції [6]. До цього слід додати, що ПК України не закріплює альтернативних санкцій [6].

На підставі розглянутого вище можна дійти висновку, що фінансові санкції за порушення норм податкового законодавства є видом санкцій, які встановлюються за податкове

правопорушення, містяться в нормах ПК України і полягають в покладенні на особу-правопорушника негативних наслідків майнового характеру контролюючим органом в адміністративному порядку на підставі податкової інформації, отриманої в межах контрольної діяльності, з метою забезпечення формування дохідної частини відповідних бюджетів, дотримання виконання податкових зобов'язань, та можуть бути застосовані незалежно від факту притягнення особи до адміністративно-правової чи кримінально-правової відповідальності.

Крім цього, санкцію можна розглядати як конкретний вид (захід) примусу, що застосовується уповноваженою особою до особи правопорушника. У такому виразі санкція зводиться не до власне функціонального елемента правої норми, а має своє практичне вираження.

Фінансові санкції у цьому значенні є видами фінансової відповідальності, до яких контролюючі органи в межах реалізації повноважень притягають особу за порушення норм податкового законодавства і виражають форму та вид такої відповідальності.

Відповідно до п.п. 14.1.265 п. 14.1 ст. 14 ПК України «штрафна санкція (фінансова санкція, штраф)» (далі – штраф) визначається через сукупність таких ознак:

– є платою. За правовою природою ця санкція належить до категорії майнових, має економічний характер, тобто означає стягнення певної суми грошових коштів з особи, винної у порушенні норм податкового законодавства, в межах визначених законом, на підставі рішення контролюючого органу.

– може встановлюватися як фіксована сума або у відсотковому вираженні до суми невиконаного податкового зобов'язання. Відповідно, податковій санкції, за загальним правилом, є абсолютно визначеними.

– стягується з осіб, винних у скоєнні: податкового правопорушення, порушення норм іншого, ніж податкове законодавства, контроль за дотриманням положень якого покладено на контролюючі органи, порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності [6].

Штраф, що виступає мірою відповідальності за порушення норм податкового законодавства, яка покладається на особу правопорушника, має такі ознаки:

1. Можливість його застосування в межах граничних строків притягнення до відповідальності.

2. Переважний компенсаційний характер. ПК України встановлює звільнення від відповідальності у разі самостійного виконання обов'язків, за умови компенсування завданої шкоди податковим правопорушенням. Також передбачається зменшення міри відповідальності за наявності пом'якшуючих обставин у складі об'єктивної сторони діяння правопорушника.

3. За одне податкове правопорушення може бути накладено тільки один штраф, при цьому може бути додатково застосовано пеню та інші види відповідальності, якщо у складі податкового правопорушення наявний склад адміністративного або кримінального правопорушення.

4. Безальтернативний характер санкції [6].

Дотримання податкового законодавства є обов'язком кожного платника податків. Своєчасна та повна сплата податків – це внесок у розвиток держави.

В своїй діяльності Державна податкова служба має повноваження щодо складання протоколів про порушення податкового законодавства з метою припинення незаконної діяльності, а також попереджувати щодо неналежного виконання податкового законодавства та пред'явлення вимоги, яка стосується усунення порушення законодавства. Крім того вона

проводить діяльність щодо обліку надходжень і витрат державного та місцевих бюджетів, формування фінансової і бюджетної звітності розпорядниками й одержувачами бюджетних коштів [1].

Що стосується митних органів, які також є одним із суб'єктів, уповноваженими притягувати до відповідальності за порушення норм податкового законодавства. Як правило, до їх компетенції відносять правопорушення пов'язані з митними платежами. Такі види правопорушень завдають серйозні збитки для держави, що має негативні наслідки як для окремих осіб, так і для економіки країни в цілому з урахуванням складного воєнного періоду.

Такими прикладами порушень норм законодавства є стаття 471 Митного кодексу України (Недекларування товарів, що переміщуються через митний кордон України громадянами), одне з найпоширеніших порушень митних правил. Воно полягає у свідомому заниженні вартості товарів, неправильному зазначенні їхньої кількості, виду або країни походження з метою ухилення від сплати митних платежів.

Стаття 485 Митного кодексу України (Дії, спрямовані на неправомірне звільнення від сплати митних платежів чи зменшення їх розміру, а також інші протиправні дії, спрямовані на ухилення від сплати митних платежів), це діяльність, спрямована на повне або часткове ухилення від сплати митних платежів. Це може бути досягнуто різними способами, включаючи незаконне переміщення товарів через митний кордон: контрабанда, приховування товарів. Підроблення документів: використання підроблених сертифікатів, інвойсів тощо. Зниження митної вартості товарів, а саме свідоме зазначення нижчої вартості товарів, ніж їхня реальна вартість.

Процедура притягнення до адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства

регламентується Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП) та Податковим кодексом України. Вона передбачає такі етапи: 1) виявлення та фіксація правопорушення; 2) кваліфікація діяння; 3) притягнення до відповідальності; 4) факультативна адміністративна або процесуальна стадія оскарження рішення про притягнення особи до відповідальності; 5) виконання рішення про притягнення особи до відповідальності. Податкові процедури є загальними інтегральними категоріями, які включають процедури обліку, сплати, звітності, контролю та притягнення до відповідальності, включаючи процедури оскарження рішень контролюючих органів [2].

Податкові органи або інші уповноважені органи проводять перевірки, під час яких виявляють факти порушення податкового законодавства, на підставі виявлених порушень складається протокол про адміністративне правопорушення.

Важливо зазначити, що адміністративна відповідальність за порушення податкового законодавства не виключає можливості притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності у випадках, коли їхні дії містять ознаки кримінального правопорушення. У тому числі кримінальна відповідальність, застосовується у випадках вчинення тяжких податкових злочинів, таких як ухилення від сплати податків у великих розмірах, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо.

Підсумовуючи, хочу зазначити, діяльність суб'єктів, наділених повноваженнями притягувати до відповідальності за порушення податкового законодавства, є важливим елементом системи державного податкового контролю. Однак, ця діяльність супроводжується низкою проблем, які можуть негативно впливати на ефективність процесу стягнення податків та загальну економічну ситуацію.

Можливість зловживання службовим становищем для отримання неправомірної вигоди, призводить до ухилення від сплати податків окремими суб'єктами господарювання. Відсутність достатньої кількості кваліфікованих фахівців може призводити до помилок при проведенні перевірок та прийнятті рішень про притягнення до відповідальності. Значний тиск з боку великих бізнес-груп, може впливати на об'єктивність прийняття рішень податковими органами.

Недостатня координація з іншими правоохоронними органами, що створює відсутність ефективної взаємодії з іншими правоохоронними органами і може ускладнювати розслідування складних випадків податкових правопорушень. Тривалі судові спори між платниками податків та податковими органами, які можуть затягувати процес стягнення податкового боргу.

Для ефективного вирішення проблем у діяльності суб'єктів, уповноважених притягувати до відповідальності за порушення податкового законодавства, необхідно вживати комплексних заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи податкових органів, боротьбу з корупцією та забезпечення довіри платників податків до держави.

Цифрові технології суттєво змінюють ландшафт податкового адміністрування, надаючи нові можливості для ефективного контролю за дотриманням податкового законодавства. Їх впровадження дозволяє підвищити прозорість, ефективність та справедливість податкової системи.

Автоматизація рутинних процесів через роботизовану обробку податкових декларацій, автоматичне нарахування податків, використання електронного документообігу значно скорочують час на виконання рутинних операцій та зменшують кількість помилок. Застосування алгоритмів машинного навчання для аналізу великих обсягів даних дозволяє виявляти підозрілі транзакції, визначати ризики податкового ухилення та прогнозувати податкові надходження.

Перехід на електронне подання податкових декларацій спрощує процес сплати податків для платників та забезпечує швидкий доступ до інформації для податкових органів.

Створення єдиного інформаційного простору та інтеграція різних інформаційних систем дозволяє отримувати повну картину фінансової діяльності платників податків, що сприяє більш ефективному контролю.

Список використаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 227 «Про Державну податкову службу України». *Документ 227-2019-п від 22.10.2024, підстава – 1185-2024.*
2. Каленіченко Л. І. Юридична відповідальність: поняття, ознаки. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2020. № 1 (67), т. 1. С. 12–17.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: *Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X. Дата оновлення: 20.08.2023.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed20230820#Text> (дата звернення: 01.10.2023).
4. Мороз В.П., Сидоров О.А. Роль департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України у забезпеченні економічної безпеки держави. *Juris Europensis Scientia.* 2022. № 4. С. 41–45.
5. Кучерявенко М. П. Податкове право : навчальний посібник. 2012. http://moodle.nati.org.ua/pluginfile.php/265/mod_resource/content/0/tax_law.pdf
6. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 03.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/ed20230903#Text> (дата звернення: 01.10.2023).
7. Манукян А. А. Відповідальність за порушення норм податкового законодавства: поняття й ознаки. *Право і суспільство.* 2023. № 5. С. 376–384. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.5.55> (дата звернення: 02.04.2024).

8. Ensuring human rights in Ukraine during the introduction of martial law: constitutional and administrative aspects / Kononets V., Pysmennyi O. // Law Jurnal Hukum dan Pemikiran. Journal Title Syariah: Jurnal Hukum dan Pemikiran E-ISSN: 2549-001X DOI Prefix SYARIAH : JURNAL HUKUM DAN PEMIKIRAN Volume 24, No.1, June2024

Кононець В. П. Щодо питання діяльності суб'єктів, які уповноважені застосовувати заходи адміністративної відповідальності за порушення норм податкового законодавства

У статті проаналізовано питання щодо механізму забезпечення дотримання законодавства, зокрема у сфері відповідальності за порушення норм податкового законодавства, завдяки використанню юридичної відповідальності. Виходячи з аналогій у договірних відносинах, аргументовано важливість встановлення санкцій для забезпечення ефективного виконання обов'язків. Додатково, в статті детально розглядається відмінність між юридичною відповідальністю та відповідальністю за порушення норм податкового законодавства, зокрема у контексті податкового права. Визначено, що юридичній відповідальності притаманні особливі способи законодавчого закріплення, а також забезпечення механізмами публічно-правового примусу, які можуть бути застосовані до порушника суб'єктами, які уповноважені застосовувати заходи адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері порушення норм податкового законодавства.

Виокремлено іманентні риси адміністративної відповідальності за податкові правопорушення. Встановлено, що в силу варіативності різновидів юридичної відповідальності, виокремлено класифікацію суб'єктів, передбачених законодавством та уповноважені притягувати до відповідальності за порушення норм податкового правопорушення. Охарактеризовану їх повноваження та особливості забезпечення проваджень у справах про адміністративні правопорушення за порушення норм податкового законодавства.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, юридична відповідальність, адміністративна відповідальність, фінансова відповідальність, податкова відповідальність, податкове порушення, податкова система, склад податкового правопорушення.

Kononets V. Regarding the activity of entities authorized to apply measures of administrative responsibility for violation of tax legislation

The article analyzes issues related to the mechanism of ensuring compliance with legislation, in particular in the area of liability for violations of tax legislation, thanks to the use of legal liability. Based on analogies in contractual relations, the importance of establishing sanctions to ensure effective performance of duties is argued. Additionally, the article examines in detail the difference between legal responsibility and responsibility for violation of tax legislation, particularly in the context of tax law.

It was determined that legal responsibility is characterized by special methods of legislative consolidation, as well as provision of mechanisms of public and legal coercion, which can be applied to the violator by entities authorized to apply measures of administrative responsibility for offenses in the field of violation of tax legislation.

Immanent features of administrative responsibility for tax offenses are singled out. It was established that due to the variability of the types of legal responsibility, the classification of subjects provided for by the law and authorized to be prosecuted for violation of the norms of a tax offense was distinguished.

Their powers and features of ensuring proceedings in cases of administrative offenses for violation of tax legislation are characterized.

Key words: administrative and legal principles, legal responsibility, administrative responsibility, financial responsibility, tax responsibility, tax violation, tax system, composition of tax offense.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Roksolana Ivanova,
*Ph.D. in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of International
and European Law,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management
and Law*
ORCID: 0000-0001-8257-4486

DOI 10.32782/2306-9082/2024-56-3

УДК 347.73

Genesis and Historical Development of Financial Law: The Role of International Organizations in Shaping Global Economic Governance

The global financial market has become more complex and interconnected, and the changes in technology and international relations have increased the need for strict legal systems. To maintain economic stability internationally, finance laws at an international level need to be fair and firm, and operational issues such as the regulation of digital currencies, climate finance, and systemic risks need to be dealt with. Here, it is important to mention that effective financial law enables a country to participate in international economic governance and promote development while safeguarding national and global interests, Which is why the concern resonates with the scientific and practical activities world over.

Contemporary scholarship covers many different aspects of international

financial law. For example, some authors deal with the role of Bretton Woods institutions – IMF and World Bank – in the stability of the global financial system, the use of Basel Accords in the regulation of systemic risks, and oftentimes, the rapidly developing field of climate finance law. In addition, examination of digital currencies, as well as blockchain technologies raises the hopes of technological advancement against the backdrop of new regulatory paradigms. These researches show the importance of international diplomacy and new legislative orders in the changing environment of international finance. This area has received some attention from many scholars dealing with the progression of financial law together with the impact of technological

advancements, however, some significant gaps still exist. In particular:

There is a lack of research on integrating climate finance with other components of financial law and policy. There are no adequate international standards for innovation, consumer protection, and systemic stability of digital currencies. There exists the need to develop legal responses to newly emerging geopolitical and cross-border financial risk factors. There alone explanations for these require more thorough research, especially given that developing economies and modern legal instruments are not static and do not remain unchanged to context specific factors influence them.

This article sets out to solve the above problems by:

Providing a detailed analytical survey of financial law so as to identify the roots of existing challenges. Studying the part and political activity of international organizations involved in the regulation of climate finance and digital assets. Contributing to the improvement and rationalization of international financial legal instruments to normatively ensure effective, equitable, and sustainable development of the global economy. With such an multidisciplinary scope, the goal of the research is to add value to theoretical debates as well as to practical measures in international finance law.

The international economic system acts as an important pillar for the development of all countries since it makes possible cross-border movement of capital, investments and trade. It is a highly complex one influenced by the global economic integration and advances in technology and as such, requires comprehensive legal structures in place to govern the numerous parties involved. To resolve such issues, a branch of law called the international financial law has developed, which deals with the interactions of sovereign state, international organizations as well as

private actors in the context of cross-border investment activity.

The chronology of development of international financial law is invariably associated with globalization processes, integration of the economy and emergence of new regulatory paradigms. Starting from its genesis in treaties between two states and moving towards a global market in which institutions like the International Monetary Fund and the World Bank were created, this branch has progressively conformed itself to new realities within the world economy. The increasing usage of digital currencies, climate change and economic financing and geographical-political dynamics make it imperative for a robust and effective legal framework.

This chapter investigates the fundamental aspects such as classifications and evolution of international financial relations as well as its legal status. The chapter pursues the geographical complexities of international economic law and explains why this particular area is important in promoting development, stability and global issues. In this context, it elaborates on the importance of this sector in the working of the modern economy and why it is required to be constantly ameliorated given the pace at which the world changes in terms of technology and politics.

The growth of international economic law is reflective of the growth of the global economy and the institutions underlying this global economy. Its growth has witnessed an ever changing balance between economic development and the creation of governance systems.

International finance law emerged as a direct consequence of treaties that were settled in the past. International cooperation, on the other hand, became possible with agreements such the Treaty of Commerce and The Treaty of Navigation between the Portuguese and the British dating back to 1386. These treaties safeguards the interests and

operations of registered merchants by establishing uniform business guidelines. These treaties addressed matters such as taxation, tariffs, and currency exchange and thus laid down the necessary principles of regulation [1].

The emergence of the Bank for International Settlements (BIS), as a tangible element of 1930, marked the pinnacle of those efforts. The organization was set up for the fostering of multilateral monetary policy and served as a bank for other central banks. We also note that recent decades have seen further emergence of monitoring institutions such as international arbitration [2].

The year 1944 saw the Bretton Woods Conference. This conference, in collaboration with the introduction of the International Monetary Fund and The World Bank, helped shape the financial laws for the post-war economy of various countries, with a map excluding currency fluctuations and focusing on financial aid for reconstruction. The system set up by the Bretton Woods conference distinguished itself as the outset of multilateral global relations' oversight [3].

A major turning point for the gold standard combined with the implementation of the Bretton Woods framework signaled a shift towards deep rooted financial globalization. Starting the 1970's the bloc formation that dominated global finance began. Several legal frameworks including the Accords in Basel were enforced to mitigate possible systemic risks and stabilize the banking sector [1].

The 21st century has brought about reforms in international financial law to counter new challenges such as climate change, digital currencies, and financial crises to mention but a few, and in the aftermath of the 2008 global financial crisis, these reforms became necessary such as the enactment of the Dodd-Frank Act in the US and establishment of new global standards. Disruptions in the global financial market warrant for legal innovations due to the

emergence of blockchain technologies and digital currencies [4].

Historically tracing its evolution sheds light on the increasing complexity and changing dynamics of international financial law owing to the confluence of the political, economic and technology intricacies, this historical frame is paramount in making sense of its current structures and the future pathways it is likely to take.

Key Doctrinal Views on International Financial Relations. Public vs. Private Law Dimensions International financial law is said to navigate partially between public and private law, embodying a dependency between the legal regulations of a state and the working of the, public sector. It is still a matter of contest among scholars as to whether it is treated as a form of international law of the public type or a composite multidisciplinary field. Public Law Perspective:

The public law dimension relates to the central role that the state performs in its regulations including matters on sovereign debt, currency stabilization, and fiscal policies. This view stresses that international institutions such as the 'IMF' and the World bank have a role of overseeing order in the financial arena. Constructs of this nature work towards some forms of systemic developments and containment of business risk [4].

Private Law Influence. The private law dimension emphasizes on the role contracts and financial dealings between private persons. These bayonet operations international private law aims at the sort of cross border ventures, mergers, and acquisitions that are also called joint ventures. The financial system of the world is deeply interconnected, and so, the role of individual investments within companies becomes important, especially during globalization [1].

With much focus on the financial norms set by the government, they still remain in control of the state's policies. However, sometimes absolute power cannot be used for the benefit of the

economy. Therefore, these states have to agree to some limits on their sovereignty when there is such a need for endorsement. Lets Take A Look At How to Maintain Cooperation Along With Sovereignty:

Every country within a nation has autonomy in taxation and monetary systems, thus maintaining sovereignty in financial law. However, in a greatly interdependent economy of today, government policies that are designed for domestic purposes may not go in their favor.

The Basel provisions and the monetary policies of the EU show the extent that increased collaboration can bolster resiliency and reduce exposure to risk elements. [3] Classifications of International Financial Relations by Subject Composition. Cross-border business deals have become commonplace as the world becomes increasingly interconnected. The categorization of international financial relations based on subject matter composition highlights the main role players as well as the nature of their interactions in the global finance ecosystem. These classifications lend themselves to understanding the rules of engagement that dictate the different forms of financial relationships.

Interstate Relations in finance consists of treaties, agreements, and multiform arrangements of independent republics with each other. Such treaties cover a wide spectrum including trade finance, debt rescheduling, and aids. For instance, the Bretton Woods Agreements and the Paris Club negotiations continue to define and reshape the international financial architecture. [4]

International Organizations. Sovereign government institutions in charge of overseeing the international economy are yet another central element of the international architecture, for instance the International Monetary Fund (IMF), World Bank and regional development banks. They extend finances, lend consultancy services, formulate policies, and lend technical aids to member

states in a bid to ensure stabilization and development. A case in point is the Asian Development Bank (ADB) and African Development Bank (AfDB) that address specific regional challenges [1]. By Regulatory Scope. The classification of regulatory scope considers the rules of international financial activity with regard to the area of action and the objectives. In this case, agency in the formation of financial law is encouraged.

Global Standards. Basel III regulations set out broad guidelines for supervision of banking institutions and their internal control systems and risk management processes to deal with the systemic risk problem. These are to cultivate protection in the financial sector by increasing the strength of the financial sector institutions and lowering systemic dangers [3].

Regional Approaches. The financial frameworks of regions such as the European Union's policies can be used as templates for regional developments. These policies cover some aspects of financial services that are transnational in nature but are directed to enhance the economic strength and stability of the specific geographic region. The enforcement of capital controls includes regulations concerning supervision of banks, oversight of financial markets, and the movement of capital within the EU economy.

Challenges and Way Forward. Digital currency and Block Chain Technology. New trends like digital currencies and blockchain technologies have transformed the international economy by causing disruption to the existing international laws concerning finance.

Regulatory Gaps. A big challenge of regulatory comes from crypto currencies such as Bitcoin which are decentralized. Legal regulations have to tackle a myriad of issues including fraud, money laundering and protection of a consumer. Regulatory agencies like the Financial Action Task Force (FATF) have begun formulating standards for the world to adopt on the regulation of cryptocurrency [1].

Blockchain's Potential. It is a fact that the blockchain enhances the transparency and efficiency of particular transactions and business models. The legal arrangements will need to adjust to make the most of these advantages and at the same time mitigate the risks.

Climate Change Financing. Climate Change remains an issue of global concern due to changing weather patterns that require legal mechanisms to ensure provision of funds for mitigation and adaptation. Thoroughly structured legal arrangements are required to ensure successful climate initiatives that include green bonds and carbon trading which are novel funding mechanisms. The Paris Agreement and other treaties on climate change provides a pertinent framework for financing towards realization of climate initiatives [4].

Role of International Organizations. Among the most relevant organizations in gathering resources to support climate change activities are the Green Climate Fund and the World Bank. Their work ought to be complemented with legal regimes that encourage accountability and fair financing. These problems are overarching, and if they are overcome, the international financial law may develop to cope with the realities of the schedule in the present world, and that stability, equity, and sustainable development may be achieved within global economic systems.

Conclusion. The doctrinal views on international financial relations reflect the intricate nature of the discipline together with its crucial role for the stability of the world's economy. This complex area combines elements of both the public and the private law, creating a paradigm which

regulates numerous actors and their relations in the global economic system.

International financial law does not simply deal with regulations for states and international organizations but encompasses also contracts and dealings with individuals. This dual aspect provides an appropriate way of dealing with the preeminent problem of systemic risk and the goal of increasing financial linkage. It promotes integration while upholding respect for national sovereignty by reconciling the seemingly conflicting aims.

International finance is a very lively field and its practice requires adjustments of laws in such areas as digital currencies, climate finance, and geopolitical transformations. These obstacles come to underscore the spirit of redesign and innovation that can be pursued under the legal framework to lessen risks, enhance transparency and maintain resilience of the global financial system.

In addition, the joining of economic policy with the international law dimension in this field also brings out the role it plays in society. International financial law acts as one of the elements of global governance and is based on the interdependence of economies, from meeting discrimination in access to resources, to the promotion of sustainable economic growth therewith.

International financial law thus encompasses these elements and proves to be an important tool for dealing with the intricacies of globalization, preserving the economic order, and addressing contemporary issues. There is no doubt that its further development will be necessary for constructing a sound and comprehensive financial system.

References

1. Zaring, David. Legal Obligation in International Law and International Finance. Cornell International Law Journal. Volume 48. Issue 1 Winter 2015. URL: <https://scholarship.law.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1859&context=cilj>
2. Moshy L. Anan's paper titled Trends in Legal Practice provides the requisite insights into the changes marked by the 1944 Conference and the events from that point onwards. Source: New York University Journal of International Law and Politics. URL: <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2010/06/NYI301.pdf>

3. Djankov, Simeon, La Porta, Rafael, Lopez-de-Silanes, Florencio, Shleifer, Andrei. Legal Origins. Hoover Institution. URL: <https://www.hoover.org/sites/default/files/research/docs/LegalOrigins.pdf>

4. NYU Journal of International Law and Politics. Trends in Legal Practice. URL: <https://nyujilp.org/wp-content/uploads/2010/06/NYI301.pdf>

5. Paris Agreement. URL: <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement>

Іванова Р. Ю. Генеза та історичний розвиток фінансового права: роль міжнародних організацій у формуванні глобального економічного врядування

У статті досліджується генеза та історичний розвиток фінансового права, зосереджуючи увагу на ключовій ролі міжнародних організацій у формуванні глобального економічного врядування. Фінансове право суттєво еволюціонувало протягом століть, перетворившись із двосторонніх угод між суверенними державами на всебічні багатосторонні домовленості та регуляторні рамки, які спрямовані на забезпечення стабільності та справедливого зростання глобальної економіки. У статті розглядаються ранні міжнародні фінансові угоди, зокрема, Договір про торгівлю та Договір про навігацію між Португалією та Великою Британією 1386 року, які заклали основу для сучасного фінансового регулювання, зокрема щодо оподаткування, тарифів і валютного обміну. Важливими етапами інституціоналізації фінансового права стали створення Банку міжнародних розрахунків у 1930 році та Бреттон-Вудська конференція 1944 року, що призвела до створення Міжнародного валютного фонду (МВФ) і Світового банку. Ці організації відіграють центральну роль у забезпеченні глобальної фінансової стабільності через ініціативи, такі як фінансова допомога, моніторинг грошово-кредитної політики та відновлення економік після криз.

У статті також наголошується на важливості Базельських угод для подолання системних ризиків у глобальному банківському секторі. Завдяки наданню всеосяжних рекомендацій щодо нагляду за фінансовими установами, ці угоди стали важливим інструментом для забезпечення фінансової стійкості. Проте стрімкий розвиток технологій і поява нових викликів, таких як цифрові валюти, блокчейн-технології та кліматичне фінансування, підкреслюють необхідність подальшого вдосконалення міжнародного фінансового права. У статті обговорюються правові та регуляторні прогалини щодо цифрових валют, включаючи питання захисту споживачів, шахрайства та відмивання грошей, а також досліджується потенціал блокчейну для підвищення прозорості та ефективності фінансових операцій. Крім того, у статті підкреслюється важливість кліматичного фінансування у вирішенні глобальних викликів, таких як зміна клімату, з використанням таких механізмів, як зелені облігації та торгівля викидами вуглецю. Особливу увагу приділено ролі міжнародних організацій, таких як Зелений кліматичний фонд і Світовий банк, у мобілізації ресурсів для кліматичних ініціатив.

Окрім аналізу історичного розвитку фінансового права, у статті надається детальний огляд ключових доктринальних підходів, включаючи взаємодію між публічними та приватними аспектами права в міжнародних фінансах. Автори зазначають, що, хоча фінансове право традиційно базувалося на державоцентричних регуляціях, зростаюча складність глобальних фінансів вимагає більш інтегрованого підходу, який би враховував інтереси суверенних держав, міжнародних організацій і приватних суб'єктів. Такий дуалістичний підхід до фінансового права є важливим для управління системними ризиками та сприяння глобальній економічній інтеграції. У статті також розглядається класифікація міжнародних фінансових відносин, які поділяються за складом суб'єктів (наприклад, міждержавні відносини, роль міжнародних організацій) та регуляторним охопленням (наприклад, глобальні стандарти, такі як Базель III, регіональні підходи, такі як фінансові політики ЄС).

Виклики та перспективи фінансового права розглядаються у статті детально, наголошуючи на необхідності адаптивних правових рамок для врахування технологічних

досягнень, геополітичних трансформацій та екологічних питань. Завдяки подоланню регуляторних прогалин та зміцненню міжнародної співпраці фінансове право може стати важливим інструментом для забезпечення стабільності, справедливості та сталого розвитку у глобальній економічній системі. Це всебічне дослідження робить вагомий внесок як у теоретичні дискусії, так і в практичні заходи в галузі міжнародного фінансового права, пропонуючи цінні інсайти щодо його еволюції, сучасних викликів та потенційних шляхів розвитку.

Ключові слова: фінансове право, міжнародні організації, глобалізація, Базельські угоди, МВФ, цифрові валюти, кліматичне фінансування.

Ivanova R. Genesis and Historical Development of Financial Law: The Role of International Organizations in Shaping Global Economic Governance

This article reviews the origins and formative processes of development of financial law with particular emphasis given to the contributions of international organizations toward the development of the world economy. Financial law underwent a great deal of theoretical and practical transformation in the course of many centuries, starting from treaties between two sovereign states, through the elaborate system of multilateral contracts and treaties, ultimately moving to multilateral frameworks with international rules and systems for adjustment of imbalances in the world economy. This article examines some early international financial treaties such as the Treaty of Commerce and the Treaty of Navigation that Britain and Portugal signed in 1386 which were in a way precursors of modern financial regulation as they addressed taxation, tariffs and currency issues. The formation of new institutions such as the Bank for International Settlements (BIS) in 1930 and the Bretton Woods Conference in 1944 were some of the most important events of the legal development of financial law in which the IMF and World Bank were established. These countries have since spearheaded global initiatives aimed at achieving financial stability, providing financial assistance, monitoring monetary policy, and supporting reconstruction efforts after crises.

Additionally, the article addresses the importance of the Basel Accords in dealing with global banking system risks. These agreements have been crucial in promoting international market stability by providing complete measures for the supervision of financial institutions. Unfortunately, the acceleration of innovations as well as the new issues of digital currencies, block chain technologies, and climate finance has revealed some gaps in international financial legal frameworks that require significant adjustments. The article reviews regulatory coverage of digital currencies and the gaps in consumer protection, fraud, and money laundering and discusses how blockchain technology can aid in making financial transactions more transparent and efficient. Correspondingly, the article highlights the notable round the world increase of emphasis on climate finance towards combating climate change through new funding approaches such as green bonds and carbon trading. The contributions of other international entities such as the Green Climate Fund and the World Bank in funding climate change projects are also critically assessed.

The article also touches on the development and stages of evolution of financial law and relates it to some of the most important doctrinal issues, in particular, the relationship between the public and private law parts within the international financial law. It contends that financial law was centered on the control of state and state-centric regulations; however, the growing intricacy of international finance precludes the simple compartmentalization of the interests of sovereign states, international organizations and private actors. This bi-polarity of the financial law is considered as vital for the mitigation of systemic risks and for advancing global economic integration. The article also attempts to analyze the classification of international financial relations with respect to the subject composition (interstate relations, hierarchy of international organizations) and regulatory coverage (global standards: Basel III, regional ones: EU financial policies).

The issues and prospects of the regulation of finance is deeply examined and it emphasizes the importance of developing legal operational frameworks to accommodate technological

change, shifting political borders, and environmental protection. If properly developed financial law can be an important instrument to maintain order and balance in the world's economy by fulfilling the needed regulatory functions and international collaboration. Such an in-depth analysis is applicable not only to academic discussion, but also to practice in international financial law, as it assists in defining the states of development and the challenges facing the discipline, and the ways that can be used to overcome these challenges in future development.

Key words: financial law, international organizations, globalization, Basel Accords, IMF, digital currencies, climate finance.

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО

Едуара Кузьмін,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського
права

Національного університету
«Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0002-9953-8008

DOI 10.32782/2306-9082/2024-56-4

УДК 343.8:(341.4/.49+343.24)

Нарис про «імпортні цілі» кримінального покарання у міжнародному праві чи кара, запобігання та виправлення як мета покарання за масові звірства

Розмірковуючи про фундамен-
тальні засади покарання у міжнарод-
ному кримінальному праві, К. Стан,
з-поміж іншого, формулює щонай-
менше два стрижневі меседжі, які, на
нашу думку, сьогодні не тільки являють
собою прекрасну ілюстрацію ниніш-
нього стану справ у процесі розробки
означеної проблематики, а й слугують
солідним «першопочатком» у роздумах
про його мету та цілі: по-перше, міжна-
родне кримінальне право й досі скон-
центровано передусім і здебільшого
довкола питань теорій, обґрунтування
та виправдання покарання у «власній
вотчині»; по-друге, – й до сих пір стур-
боване практикою транспонування

«внутрішніх установок» у міжнарод-
ний контекст [1, с. 382].

Вельми показово, що загальна
справедливість таких тверджень
наразі вбачається у тому, що відпо-
відні т. зв. «напрявні», як поодинокі,
так і у своїй сукупності, проходять
червоною ниткою схоже через увесь,
наявний з цієї тематики, громіздкий
масив філософсько-правової думки,
заразом резонуючи із відносною біль-
шістю вагомих напрацювань низки
добре відомих фахівців. Так, приміром
Ш. Бассіуні, хоча і без жодної прямо-
лінійної вказівки на мету та цілі пока-
рання у міжнародному криміналь-
ному праві безпосередньо, у найбільш

узагальнених своїх міркуваннях, ймовірно, був схильний «виводити» їх через «історично обумовлену перспективу», – власне крізь призму становлення його теорій, із застереженням про те, що застосування останніх має суттєво відрізнятися від того, яким воно є у національних кримінальних системах, і, багато в чому, з огляду на наявні значні особливості, які притаманні конструкту міжнародного кримінального правосуддя [2, с. 927].

Разом з цим аналогічна логіка зберігається і у більш «цілеспрямованих» та спеціалізованих наукових пошуках. Так, наприклад, К. Й. М. Сафферлінг, задаючись питанням щодо реальної можливості застосування національних теорій виправдання покарання на міжнародному рівні, вчергове звертається до них задля обґрунтування покарання, водночас свідомо чи не свідомо ніби оминаючи пряме апелювання до його цілей [3, с. 126, 128, 161]. В той же час у своєрідному дискурсі виправдання і надання раціонального обґрунтування застосуванню кримінальних санкцій у міжнародному кримінальному праві цілком певно знаходяться і Г. Верле та А. Епік, які займають подібну позицію за винятком деяких ремарок про традиційні цілі покарання, на які спираються більшість національних систем кримінального правосуддя; в якості поєднання каральних й превентивних міркувань в суто практичній площині [4, с. 323, 325]. Примітно, що майже ідентично уявляється і науковий доробок С. Ф. де Гурменді, в якому обдумування прикладного значення теорій покарання у міжнародному кримінальному праві фактично розпочинається із зазначення про те, що мета покарання тісно пов'язана із «загальними цілями» кримінального правосуддя та фіналізується тезою стосовно того, що попри існування різних «вимірів» «міжнародного покарання», воно все ще незмінно послуговується однаковими

з «національним покаранням» цілями [5, с. 12, 22].

Таке, здавалось би, усталене «правило мислення», яке прослідковується певним домінуючим наративом серед зацікавлених спостерігачів видається цілком зрозумілим, насамперед, через ірраціональність витребування чікості у тому, що має похідний характер та ґрунтується на першоосновах, – того, чим являють собою теорії покарання, – основоположні ідеї, які втілюються у життя у вигляді центральних аргументів для його виправдання та обґрунтування, без ясного упорядкування яких, вимога вичерпного визначення мети та цілей покарання виглядає манливо, але дещо ілюзорно.

Тим не менш, дискусія про них все ж не сприймається зовсім чужо у міжнародному кримінальному праві. А скоріше, спираючись на проведений короткий бібліографічний огляд С. Васильєвим, навпаки, вбачається такою, оцінка якої, за достатньо умовним «критерієм» її інтенсивності, варіюється від «... якщо і не повністю відійшла у минуле ...» до «... цілком можливо, вже пройшла свій розквіт ...», хоча б тому, що більшість ключових публікацій, як об'єктивно відзначає експерт, за деякими винятками, з'явилися десять і більше років тому [6, с. 46-47]. Як не прикро, але такий довід зберігає свою тверду актуальність навіть зі впливом п'ятирічного строку з моменту його оприлюднення. Втім, знову із декотрими заувагами неодмінного урахування контексту часу. Тож за цей період проблематика мети та цілей покарання у міжнародному кримінальному праві, у багатоманітності власних проявів, стає предметом наукового інтересу окремих спеціалістів, що зрештою приводить до появи декількох наукових праць, присвячених різним її аспектам. Так, особливої уваги, на наш погляд, заслуговують, зокрема стаття О. Макулан та А. Гіль, в якій автори рішуче наголошують

на раціональності подальшого дійсно проникливого осмислення традиційних цілей кримінального права та покарання, як такого, у транзитивних контекстах, у тому числі недвозначно підкреслюючи й те, що полеміка з приводу визначення мети та цілей кримінального права і покарання залишається досі відкритою і, ймовірно, остаточно невичерпною, зважаючи, серед усього іншого, на існуючі дотепер сумніви та нові виклики щодо них [7, с. 145]. В такому ключі спеціальної відзнаки також заслуговують і дослідження Д. І. Лякопулоса та В. Ранджелович, С. Сокович й Б. Бановича, в яких прослідковуються стрімкі намагання вчених, з одного боку, всеціло розкрити природу функції покарання у міжнародному кримінальному праві крізь ретрибутивну, консеквенціалістську та превентивну перспективи [8, с. 93], з іншого, – вкотре порушити питання про потребу в уточненні мети покарання у міжнародному кримінальному праві через її, вірогідно вже таку звичну, «рутинну плутанину», головним чином із цілями міжнародного кримінального права та правосуддя, які дуже часто оманливо ототожнюються [9, с. 80].

Дедалі більшого оптимізму вселяє і буквально нещодавній вихід у світ «Дослідницького посібника», присвяченого аналізу проблематики покарання за масові звірства за редакцією Р. Малгрю та М. Я. Крістенсена, в якому ціла низка контриб'юторів, серед яких, зокрема Д. Денсі, М. В. Дюбрей, А. Епін, А. Ріккарді, О. Беку та Е. Шеффілд, тією чи іншою мірою, так чи інакше, адресують деякі окремі проблеми теорій та цілей покарання у міжнародному кримінальному праві [10, с. 13, 59, 104, 143, 366].

Урешті-решт, подібні наукові роботи не тільки схвально вітаються, а й схоже, що саме вони мають всі шанси ознаменувати собою, якщо не «Епоху Ренесансу», то, як мінімум,

повернення «назад у майбутнє», до «рівняння», яке й досі абсолютно справедливо вважається ще доволі далеким від свого розв'язання [6, с. 47].

Тож все це загалом наочно свідчить не лише про доцільність, а й про неабияку необхідність, а також нагальність вибудування чіткої візії сучасного інтегрального бачення комплексної проблематики «детермінації» покарання у міжнародному кримінальному праві, зокрема у його все більш конкретно окреслених меті та цілях.

Відтак, здається, що від самого початку спроба реалізації відповідного завдання у теорії міжнародного кримінального права, висловлюючись досить образно, ледве не миттєво зіштовхується із жорсткими реаліями, в яких тло ситуації яскраво зображується органічним хитросплетінням «незаперечних істин»: безсумнівною констатацією досадного факту того, що міжнародному кримінальному праву бракує своєї власної пенології М. А. Драмблом [11, с. 549] та чимдалі глибшим укоріненням валідності переконання щодо необхідності розробки своїх власних, на відміну від тих традиційних цілей, які загальноприйнято обговорювати в національному кримінальному праві, цілей покарання у міжнародному кримінальному праві К. Амбосом [12, с. 293]. Як наслідок, наочна демонстрація становища, за яким міжнародне кримінальне право опиняється у доволі сутужному стані, в якому утворюється «... прикра необхідність жадібно – але все ще свавільно – запозичувати пенологічні обґрунтування національного кримінального права ...», які, до того ж, у свою чергу, самі по собі, якщо не зазвичай, то принаймні подекуди, ставляться під сумнів, навіть в межах внутрішньодержавного кримінального права [11, с. 549, 550].

Цим обумовлюється подальший вектор розвитку думок, який зміщує акцент наявних дебатів на

філософсько-правові диспути довкола тематики цілей покарання у національному кримінальному праві [13, с. 69, 70, 73], їхніх можливостей у міжнародній площині [14, с. 40], а також викликів, існування яких багато в чому зумовлене подібною «транспозицією» [15, с. 140]. Зі свого боку, у кінцевому підсумку подібне типowo результує у достатньо розгалужені обмірковування того, що А. В. Альшулер називає «підручниковими цілями» кримінального покарання – відплати, стримування, ізоляції та виправлення, обговорення яких, на думку науковця, іноді здаються абстрактними настільки, аби мати якесь значення [16, с. 1].

Поділяючи відповідну думку лише частково, слід зазначити, що в межах міжнародного кримінального права сенс все ще залишається, і, переважно у тому, що й донині воно, особливо в сучасних умовах сьогодення, як ніколи, відчуває суттєву нестачу дохідливих та, перш за все, нормативно закріплених, позбавлених закрутистих формулювань, відповідей, необтяжених характером доколонуакової белетристики, бодай на питання базального значення.

Разом з тим першим кроком до подолання «позбавлення конкретності», як би іронічно це не звучало, вбачається саме узагальнення кола тих питань, які вимагають неабстрактної реакції. Думається, що відправною точкою цього починання має стати саме теоретична ревізія, лапідарні та лаконічні висновки якої свідчили б про достеменний стан справ. Однак, навіть вже на перших порах, під час окреслення його контурів дедалі краще починає виднітись те, що в основі доктринальних дискутувань продовжує перебувати контроверза довкола характеристики покарання, як такого, що виконує або каральну, або стримуючу, або виправну функцію [17, с. 36]; нерідко, – про їх начебто неподільну єдність [18, с. 264],

дедалі частіше, – про порядок їх розміщення та пов'язане з цим «змістове навантаження» або, іншими словами, те, яка саме «складова» має превалювати [19, с. 407] та який власне ступінь впливу кожної окремо взятої з них [20, с. 250]. Невтішно перманентним лишається й бекграунд того, що все це відбувається в межах діаметрально протилежних поглядів на спроможність реалізації основних пенологічних цілей звичайного кримінального права [21, с. 978], властиво включаючи кару, запобігання та виправлення [22, с. 45].

Неодноразово крізь роки відзначається, що серед них фронтранерами (принаймні поки що) залишаються відплата і стримування [23, с. 24; 24, с. 239]. Втім, останнім часом чимраз виразніше спостерігається формування насправду тривожних тенденцій. Віддання пальми першості відплаті [23, с. 24], уміть супроводжується наголошенням на особливі причини скептичного ставлення до твердження про «корисність покарання за заслугами» в міжнародному контексті [25, с. 633], а відданість їй, як домінуючій цілі міжнародного кримінального права [24, с. 236] невід'ємно акомпонується акцентуванням на тому, що окремі з його елементів попросту не відповідають сучасному ретрибутивному підходу міжнародного кримінального режиму, а деякі з них і взагалі є принципово несумісними з ретрибутивізмом [25, с. 633]. Ставлення до ретрибуції, як такої, що відіграє найбільш впливову декларативну роль [26, с. 386] в моменті змінюється зведенням до відчайдушної нужди ґрунтового осмислення «ретрибутивного недоліку» [24, с. 236], що спонукає протистояти імпульсу до грубої відплати в такому глибоко каральному міжнародному кримінальному режимі [25, с. 638, 681].

Тотожність ситуації відстежується і з т. зв. «аргументом стримування», – запобігання через покарання

[27, с. 320], якому поряд із відплатою, все ще відводиться важливе місце у дискусіях про цілі міжнародного покарання [28, с. 339]. Проте і така значущість є мінливою, оскільки високі очікування [20, с. 250] потужного стримуючого фактору [29, с. 435] від концепції запобігання через ризик покарання, яка полягає у стримувальній цінності, як самого покарання, так і його вторинних стигматизуючих ефектах [29, с. 435], враз невимушено перетворюється на істотне зменшення початкового оптимізму щодо цієї цілі через розчарування зумовлені неможливістю запобігти появі нових жахливих звірств [28, с. 339], деколи, аж до того, що благі наміри стримування подекуди пропонується сприймати як насправді контрпродуктивні та навіть безвідповідальні [27, с. 326].

Не оминається увагою також і їхній дуумвірат, адже часто зустрічається поголос про те, що стримування і відплата самі потребують збалансування та вирішення власних суперечностей між собою, особливо в умовах неясності їх співвідношення із спеціальними цілями міжнародних кримінальних судів [28, с. 339].

Натомість все більшої уваги починає звертати на себе ціль виправлення. Ніби, під егідою ідеї гуманізму та проліферації прав людини, все гучніше лунають заклики до мандаторного врахування реабілітації та соціальної інтеграції, як одних із цілей, що лежать в основі національних систем кримінального права, та мають бути обов'язково враховані і у контексті міжнародного кримінального права [23, с. 24]. При тому, що відносно не так давно реформування й взагалі одразу усувалось, як можливе виправдання покарання, оскільки вважалось, що на відміну від національного права, міжнародне право не переймається питанням реабілітації правопорушника [30, с. 51]. Зараз же розуміння відповідної «запозиченої» цілі (у всякому

разі поки) фактично підноситься до інструменту для вирішення навіть найгірших кримінальних справ (хоча і з певними пересторогами, – можливо, не є домінуючою, але, безумовно, не відсутня [19, с. 406–407]; використовується на додаток та/або значно меншою мірою у порівнянні з основними тощо [20, с. 250].

У зв'язку з цим виникає лише одне запитання, як відповідний підхід корелюється із тим, що контекст найтяжчих злочинів проти міжнародного права для деяких держав зробив сам факт обговорення реабілітації абсурдним: або як можна виправити людину, винну в геноциді [31, с. 577]? Можливо уява про злочин злочинів [32, с. 14] є спотвореною і необхідне перефразування: сто кривавих днів немислимого насильства, які охопили Руанду, в результаті яких від восьмиста тисяч до мільйона чоловіків, жінок і дітей (що в чотири рази більше, ніж у розпал нацистського Голокосту) були вбиті екстремістами-хуту [33]; різанина, яка варварські позбавила життя від семи до восьми тисяч боснійських чоловіків і хлопчиків, вбитих у Сребрениці [34, с. 2] (і у цьому разі мова не йде про сучасну ситуацію в Україні, аби не скомпрометувати дослідницьку неупередженість).

Не йдеться і про те, що ті, хто вчиняють злочини, рівень жорстокості, яких в реальності, складно навіть уявити і описати вербально, «... навряд чи поводитимуться так, як «раціональні суб'єкти», бо їх стримує ризик покарання» [35, с. 436], не те, що про перевиховання.

І чим би не переймалось міжнародне кримінальне право протягом свого становлення, – виправданням норм, моральним засудженням і запобіганням злочинам, чи обґрунтуванням покарання, орієнтованим на особу злочинця [1, с. 382], в сучасних реаліях сьогодення існує нагальна потреба в упорядкуванні того, що має бути

метою та цілями покарання в його власної, самобутньої та унікальної міжнародної пенології, це адаптована до всіх сучасних умов «міжнародного контексту», справедлива кара, за якою

слідє загальне запобігання. Все інше, станом на зараз, має бути якскоріше «винесено за дужки рівняння», з гіпотетичною та потенційною можливістю слугувати лише одним з-поміж низки інших засобів їх досягнення.

Список використаних джерел

1. Stahn C. A Critical Introduction to International Criminal Law. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2019. 448 pp.
2. Bassiouni M. C. Introduction to International Criminal Law: Second Revised Edition. 2nd rev. ed. Leiden ; Boston : Martinus Nijhoff Publishers, 2014. 1122 pp.
3. Safferling C. J. M. The Justification of Punishment in International Criminal Law. Can National Theories of Justification be Applied to the International Level? *Austrian Review of International and European Law*. 2000. Vol. 4, Iss. 1. pp. 126-163.
4. Werle G., Epik A. Theories of Punishment in Sentencing Decisions of the International Criminal Court. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. Pp. 323–352.
5. de Gurmendi S. F. The Practical Importance of Theories of Punishment in International Criminal Law. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. Pp. 12–22.
6. Vasiliev S. Punishment Rationales in International Criminal Jurisprudence: Two Readings of a Non-question. *Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. Pp. 45–80.
7. Maculan E., Gil A. G. The Rationale and Purposes of Criminal Law and Punishment in Transitional Contexts. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2020. Vol. 40, Iss. 1. Pp. 132–157.
8. Liakopoulos D. I. Thoughts, Analysis Perspectives and Critics of Function of Punishment in International Criminal Law. *Yearbook of International & European Criminal and Procedural Law*. 2022. Vol. 1. Pp. 33–196.
9. Randelović V., Soković S., Banović B. International Criminal Law and International Criminal Justice Objectives and Purpose of Punishment in International Criminal Law Theory and Practice. *Journal of Criminology and Criminal Law*. 2023. Vol. 61, Num. 1. Pp. 67–91.
10. Research Handbook on the Punishment of Atrocity Crimes / ed. by R. Mulgrew, M. J. Christensen. Northampton : Edward Elgar Publishing, 2024. 426 pp.
11. Drumbl M. A. Collective Violence and Individual Punishment: The Criminality of Mass Atrocity. *Northwestern University Law Review*. 2005. Vol. 99, No. 2. Pp. 539–610.
12. Ambos K. Punishment without a Sovereign? The Ius Puniendi Issue of International Criminal Law: A First Contribution towards a Consistent Theory of International Criminal Law. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2013. Vol. 33, No. 2. Pp. 293–315.
13. Frase R. S. Punishment Purposes. *Stanford Law Review*. 2005. Vol. 58, Iss. 1. Pp. 67–83.
14. Sloane R. D. The Expressive Capacity of International Punishment: The Limits of the National Law Analogy and the Potential of International Criminal Law. *Stanford Journal of International Law*. 2007. Vol. 43. Pp. 39–94.
15. Sander B. Justifying International Criminal Punishment: A Critical Perspective. *Philosophical Foundations of International Criminal Law: Foundational Concepts* / ed. by M. Bergsmo, E. J. Buis. Brussels : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2019. Pp. 167–240.
16. Alschuler A. W. The Changing Purposes of Criminal Punishment: A Retrospective on the Past Century and Some Thoughts about the Next. *The University of Chicago Law Review*. 2003. Vol. 70, No. 1. Pp. 1–22.

17. Gould H. D. *The Legacy of Punishment in International Law*. New York : Palgrave Macmillan, 2010. 189 pp.
18. Ohlin J. D. *The Right to Punishment for International Crimes. Why Punish Perpetrators of Mass Atrocities? Purposes of Punishment in International Criminal Law* / ed by F. Jeßberger, J. Geneuss. New York : Cambridge University Press, 2020. Pp. 257–282.
19. Gianelli A. *The Place of Rehabilitation of the Offender among the Purposes of Penalties according to International Law. International Law and the Protection of Humanity: Essays in Honor of Flavia Lattanzi* / ed. by P. Acconci, D. D. Cattin, A. Marchesi, G. Palmisano, V. Santori. Leiden ; Boston : Brill | Nijhoff, 2017. Pp. 397–412.
20. Abels D. *Limiting the Objectives of the Enforcement of International Punishment. Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. Pp. 250–273.
21. Heller K. J. *Deconstructing International Criminal Law. Michigan Law Review*. 2008. Vol. 106, Iss. 6. pp. 975–999.
22. Combs N. A. *Guilty Pleas in International Criminal Law: Constructing a Restorative Justice Approach*. Stanford : Stanford University Press, 2007. 370 pp.
23. Damgaard C. *Individual Criminal Responsibility for Core International Crimes: Selected Pertinent Issues*. Berlin ; Heidelberg : Springer, 2008. 456 pp.
24. Gevers C. *International Criminal Law and Individualism: An African Perspective. Critical Approaches to International Criminal Law: An Introduction* / ed. by C. Schwöbel. London : Routledge, 2014. Pp. 221–245.
25. Woods A. K. *Moral Judgments & International Crimes: The Disutility of Desert. Virginia Journal of International Law*. 2012. Vol. 52, No. 3. Pp. 633–681.
26. Drumbl M. A. *International Punishment from ‘Other’ Perspectives. Research Handbook on the International Penal System* / ed. by R. Mulgrew, D. Abels. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing, 2016. Pp. 383–404.
27. Mennecke M. *Punishing Genocidaires: A Deterrent Effect or Not? Human Rights Review*. 2007. Vol. 8, Iss. 4. Pp. 319–339.
28. Damaška M. *What Is the Point of International Criminal Justice? Chicago-Kent Law Review*. 2008. Vol. 83, Iss. 1. Pp. 329–365.
29. Cronin-Furman K., Taub A. *Lions and Tigers and Deterrence, Oh My: Evaluating Expectations of International Criminal Justice. The Ashgate Research Companion to International Criminal Law: Critical Perspectives* / ed. by W. A. Schabas, Y. McDermott, N. Hayes. London ; New York : Routledge, 2016. Pp. 435–452.
30. Hassan F. *The Theoretical Basis of Punishment in International Criminal Law. Case Western Reserve Journal of International Law*. 1983. Vol. 15, Iss. 1. Pp. 39–60.
31. Tallgren I. *The Sensibility and Sense of International Criminal Law. European Journal of International Law*. 2002. Vol. 13, Iss. 3. Pp. 561–595.
32. Schabas W. A. *Genocide in International Law: The Crime of Crimes*. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 741 pp.
33. *The Genocide*. United Nations | International Residual Mechanism for Criminal Tribunals. Legacy Website of the International Criminal Tribunal for Rwanda. URL: <https://unictr.irmct.org/en/genocide> (date of access: 27.01.2025).
34. *Facts about Srebrenica*. URL: https://www.icty.org/x/file/Outreach/view_from_hague/jit_srebrenica_en.pdf (date of access: 27.01.2025).
35. Cronin-Furman K. *Managing Expectations: International Criminal Trials and the Prospects for Deterrence of Mass Atrocity. International Journal of Transitional Justice*. 2013. Vol. 7, Iss. 3. Pp. 434–454.

Кузьмін Е. Е. Нарис про «імпортні цілі» кримінального покарання у міжнародному праві чи кара, запобігання та виправлення, як мета покарання за масові звірства

Генеральний замисел статті полягає у спробі відтворення рефлексій стосовно модернового стану наукової думки в частині наявних роздумів над метою та цілями покарання у міжнародному кримінальному праві.

Його практичне втілення уможливило дійти до низки індуктивних умовиводів. Зокрема першочергово виявлено, що осмислення мети та цілей покарання у міжнародному кримінальному праві узвичаєно відбувається у домейні двоскладової парадигми їх одночасного сприйняття через уявлення, сформовані у результаті всебічного осягнення сутності теорій, обґрунтування та виправдання національного покарання, а також крізь призму переконань, сконструйованих внаслідок ґрунтовного обмірковування його традиційних цілей в процесі їх застосування до покарання за масові звірства з точки зору міжнародного права.

З огляду на невичерпність дискусій про визначення цілей покарання у міжнародному кримінальному праві, встановлено необхідність проведення подальших досліджень у напрямку уточнення телеологічно-детермінантної сфери покарання у міжнародному кримінальному праві, зокрема у напрямку вироблення логічно вивіреного і чіткого бачення його функції та загального спрямування.

Наголошено на щонайменше неоднозначній оцінці спроможностей таких пенологічних цілей національного кримінального права, як кара, запобігання та виправлення, в якості мети покарання за масові звірства у міжнародному кримінальному праві.

Особливу увагу акцентовано на достатньо контроверсивному ставленні до відплати, стримування, ізоляції та виправлення, як цілей покарання у міжнародному кримінальному праві. Підкреслено скептичне відношення до виправлення, як цілі покарання у міжнародному кримінальному праві.

За відсутності остаточно сформованої автономної міжнародної пенології масових звірств, зауважено на доцільності пошуків додаткової аргументації на користь адаптованої до актуальних реалій міжнародної кон'юнктури, справедливої кари, із наступним загальним запобіганням, як цілі покарання у міжнародному кримінальному праві.

Ключові слова: покарання, теорії покарання, виправдання покарання, обґрунтування покарання, мета покарання, цілі покарання, покарання за масові звірства, міжнародне покарання, покарання у міжнародному кримінальному праві, міжнародне кримінальне право.

Kuzmin E. An outline of the “imported purposes” of criminal punishment in international law or retribution, deterrence and rehabilitation as the goal of punishment for mass atrocities

The overall intention of the article is to attempt to reproduce reflections on the contemporary state of scientific thought regarding the existing considerations of the goal and purposes of punishment in international criminal law.

Its practical implementation has made it possible to formulate a number of inductive inferences. In particular, it is first of all revealed that comprehension of the goal and purposes of punishment in international criminal law is usually carried out within the domain of a two-part paradigm of their simultaneous perception through the ideas formed as a result of a holistic cognition of the essence of theories, rationale and justification of national punishment, as well as through the prism of beliefs constructed as a result of a thorough deliberation of its traditional purposes in the process of their application to punishment for mass atrocities from the standpoint of international law.

Given the inexhaustibility of discussions on the definition of the purposes of punishment in international criminal law, it is identified that further research is required to clarify the teleological-determinant scope of punishment in international criminal law, especially in the area of developing a logically coherent and precise vision of its function and general direction.

It is emphasized that there is at least an ambiguous assessment of the capabilities of such penological purposes of national criminal law as retribution, deterrence and rehabilitation as the goal of punishment for mass atrocities in international criminal law.

Particular attention is accentuated on the rather controversial attitude to retribution, deterrence, incapacitation and rehabilitation as the purposes of punishment in international criminal law. A skeptical position towards rehabilitation as a purpose of punishment in international criminal law is highlighted.

In the absence of a fully formed autonomous international penology of mass atrocities, it is pointed out that it is expedient to seek additional arguments in favour of a just retribution, adapted to the actual realities of the international conjuncture, followed by general deterrence, as the purpose of punishment in international criminal law.

Key words: punishment, theories of punishment, rationale of punishment, justification of punishment, goal of punishment, purposes of punishment, punishment for mass atrocities, international punishment, punishment in international criminal law, international criminal law.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Володимир Фігурський,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального процесу

і криміналістики

Львівського національного університету імені Івана

Франка

ORCID: 0000-0002-5329-8985

DOI 10.32782/2306-9082/2024-56-5

УДК 343.138-343.148

Система процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції

Дослідження суті процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час розгляду кримінального провадження судом першої інстанції у єдності їх властивостей та зв'язків можливе, використовуючи системний підхід. За його допомогою такі процесуальні дії розглядаються як організована і взаємозв'язана множина елементів, що утворюють єдність. Тобто система.

Питання, пов'язані із системою процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції, висвітлювали у своїх наукових розвідках О. Коровайко, І. Кравчук, О. Литвин, А. Маланюк, Ю. Мирошниченко, В. Тимошук, І. Шепітько та інші українські процесуалісти. Водночас, ця проблематика ними розглядалася побічно

в аспекті дослідження ширшого кола питань, зокрема з'ясування особливостей доказування в суді першої інстанції, вивчення центральної частини судового розгляду кримінального провадження. З огляду на це, у науці кримінального процесу не виокремлені та не проаналізовані ознаки системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції. Досі у кримінальній процесуальній доктрині відсутній загальноприйнятий підхід до наповнення цієї системи конкретними елементами.

Мета статті – сформулювати ознаки системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час розгляду кримінального провадження судом першої інстанції, охарактеризувати її елементи.

Система процесуальних дій пізнавальної спрямованості в суді першої інстанції характеризується ознаками, притаманними системі – цілісністю, повнотою, ієрархічністю, взаємодією з іншими системами кримінального провадження.

Ознака **цілісності системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості у судовому розгляді кримінального провадження** відображає її нормативну, теоретичну і прикладну автономність серед усіх засобів кримінального процесуального доказування.

Цілісність, насамперед, характеризується *множиною елементів*. Елемент будь-якої системи становить найменша окрема одиниця з властивостями самостійності та функціональності. У контексті процесуальних дій пізнавальної спрямованості зокрема йдеться про допит обвинуваченого (ст. 351 КПК України), пред'явлення для впізнання (ст. 355 КПК України), огляд на місці (ст. 361 КПК України).

Наступну характеристику цілісності системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості становить її *єдність*. Кожна процесуальна дія має свої особливості, що полягають у сфері застосування, методах пізнання, котрі закладені в її основу, підставах і процесуальному порядку проведення, одержаних за наслідками її виконання результатах. Утім, процесуальні дії, про які йдеться, не є роз'єднаними і незалежними одні від одних частинами. Інакше кажучи, систему помилково зводити до простої сукупності елементів. Важливо враховувати спільне функціонування усіх її складових. А ці складові забезпечують дослідження доказів судом та учасниками судового провадження. Єдність процесуальних дій пізнавальної спрямованості простежується у: спільності мети, значення та науковій методології їх функціонування; суб'єктах, правилах їх проведення і фіксації одержаних результатів, що ґрунтуються на засадах

кримінального провадження та загальних положеннях судового розгляду.

Ще однією характеристикою цілісності системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості є *зв'язок між елементами, що її наповнюють*. Його суть полягає в наявності положень кримінального процесуального закону, що врегульовують порядок проведення кореспондуючих процесуальних дій. Так, перехресний допит свідка може відбутися лише після його прямого допиту (ч. 7 ст. 352 КПК України). Так само допит експерта в суді можливий опісля проведення ним експертного дослідження і формулювання висновку за його наслідками (ст. 356 КПК України).

Повнота системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості в суді першої інстанції полягає у її наповненні такою кількістю елементів, які б дали можливість суду та учасникам судового провадження з'ясувати обставини, що мають значення і підлягають доказуванню шляхом дослідження доказів.

Визначення повноти системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час судового розгляду кримінального провадження становить складність. Річ у тім, що кримінальний процесуальний закон не лише не дає їх нормативної дефініції, але й не містить їх переліку. Про закріплення окремої структурної одиниці, присвяченої означеним процесуальним діям, на зразок глав 20 і 21 КПК України, взагалі не йдеться. Така тенденція спостерігається вже більше століття: таке ж правове регулювання було притаманне й радянській кодифікації кримінального процесуального права 1922, 1927 та 1960 років.

Утім, у КПК України все ж створені передумови для формування базового каталогу процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час розгляду кримінального провадження судом першої інстанції, що ґрунтується

на змісті глави 28 «Судовий розгляд», а також ст.ст. 474, 500, 512, 530 КПК України.

З цього приводу О. Литвин зазначає, що «діюча система судово-слідчих дій у судовому розгляді не уніфікована в межах однієї статті КПК. Аналіз положень КПК України дозволяє виділити у цій системі такі елементи: допит обвинуваченого (ст. 351), допит свідка (ст. 352), допит потерпілого (ст. 253), пред'явлення для впізнання (ст. 355), проведення експертизи (ст. 332), допит експерта в суді (ч. 1 ст. 356), дослідження речових доказів (ст. 357), дослідження документів (ст. 358), дослідження звуко- і відеозаписів (ст. 359), огляд на місці (ст. 361), доручення провести слідчі (розшукові) дії (ч. 3 ст. 333), тимчасовий доступ до речей і документів (чч. 1, 2 ст. 333). Прийняття речей і документів та витребування речей і документів у КПК прямо не закріплені, однак наявність у суду таких повноважень впливає із норм більш загального характеру, і тому їх слід вважати судовими діями» [1, с. 126]. Подібну систему також виокремлює І. Кравчук [2, с. 129].

Зі змісту наведеного переліку процесуальних дій пізнавальної спрямованості вбачається, що автор намагався надати йому максимально наповнення. Якщо врахувати ще й таку процесуальну дію як одержання консультацій та роз'яснень спеціаліста (ст. 360 КПК України), то запропонований каталог, за критерієм наявності відповідної статті кримінального процесуального закону, уявляється повним.

Утім такий підхід не позбавлений вад.

Насамперед, йому не завадить точність. Так, відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК України документами визнаються зокрема матеріали звукозапису, відеозапису. З логіко-граматичного тлумачення впливає наявність двох «процесуальних дій»,

присвячених дослідженню документів упродовж судового розгляду кримінального провадження. Використання понять «дослідження речових доказів», «дослідження документів» не розкриває конкретні процесуальні дії, що проводяться у межах цього елементу процесу доказування з такими видами доказів. Для прикладу, речові докази можуть бути досліджені шляхом їх огляду, проведення експертизи і допиту експерта щодо сформульованого ним висновку, отримання консультацій і роз'яснень спеціаліста з приводу речових доказів. Так само, просте перерахування суб'єктів давання показань упродовж з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами не акцентує на істотних відмінностях між допитом під час досудового розслідування та судового розгляду. Окрім огляду на місці, під час судового розгляду кримінального провадження можуть бути проведені ще й огляд документів та огляд речових доказів. Насамкінець, доручення провести слідчі (розшукові) дії становить процесуальне рішення суду, а не процесуальну дію.

Також належить визначитися із термінологією. Адже судово-слідчі та судові дії – категорії не однопорядкові. До того ж, перша з них у кримінальному процесуальному законі не вживається.

Тож формування переліку процесуальних дій пізнавальної спрямованості у судовому розгляді кримінального провадження судом першої інстанції, виходячи з наявності відповідної статті КПК України, непродуктивно.

І. Шепітько за критерієм «вербальності» виокремила такі судові дії: допит обвинуваченого (ст. 351 КПК України); допит свідка (ст. 352 КПК України); допит потерпілого (ст. 353 КПК України); допит малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого (ст. 354 КПК України); допит експерта в суді (ст. 356 КПК України);

консультації та роз'яснення спеціаліста (ст. 360 КПК України). Своєю чергою, до суто невербальних судових дій дослідниця віднесла: дослідження речових доказів (ст. 357 КПК України); дослідження документів (ст. 358 КПК України); дослідження звуко-і відеозаписів (ст. 359 КПК України); огляд на місці (ст. 361 КПК України). Насамкінець, пред'явлення для впізнання, призначення та проведення судових експертиз (залучення експерта) наповнюють групу змішаних судових дій [3, с. 88-89, 122, 139, 149].

Підхід до розкриття змісту системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості у судовому розгляді кримінального провадження через їх класифікацію за способом одержання відомостей про факти та обставини, що підлягають доказуванню, уявляється значно результативнішим.

Утім, він не гарантує точності і повноти характеристики означеної системи. Насамперед, не завадить вкотре наголосити, що дослідження доказів не є процесуальною дією, а визначальним елементом процесу доказування в суді першої інстанції, що реалізується за допомогою відповідних процесуальних дій пізнавальної спрямованості. Окрім того, складовими системи, що розглядається, є витребування та отримання доказів від учасників судового провадження, тимчасовий доступ до речей і документів, окремі слідчі (розшукові) дії за судовим дорученням.

Вивчивши відповідні положення кримінального процесуального закону, В. Тимошук дійшов такого висновку: «Системний аналіз глави 28 КПК України дозволяє констатувати про можливість здійснення під час судового розгляду за клопотанням сторін кримінального провадження, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а у деяких випадках й за власною ініціативою суду таких слідчо-судових дій: 1) допиту обвинуваченого, свідків,

потерпілого, експерта; 2) пред'явлення осіб та предметів для впізнання; 3) судового огляду; 4) дослідження документів; 5) відтворення звуко-і відеозаписів; 6) одержання консультацій та роз'яснень спеціаліста; 7) проведення експертизи. Самостійне вчинення учасниками судового провадження, судом упродовж судового розгляду інших слідчих (розшукових) дій слід розглядати як порушення процесуальної форми, що спричиняє недопустимість доказів, одержаних за їх наслідками» [4, с. 297].

Вищенаведений перелік процесуальних дій пізнавальної спрямованості дає підстави для таких міркувань.

Перше. Наповнення пп. 1-6 впливає з положень § 3 «Процедура судового розгляду» глави 28 КПК України, натомість п. 7 ґрунтується на змісті § 1 «Загальні положення судового розгляду» тієї ж глави. Тож законодавцеві не вдалося методологічно повно і точно закріпити правове регулювання проведення процесуальних дій пізнавальної спрямованості в одному структурному підрозділі КПК України. Дослідники мають рацію, що місце такої процесуальної дії як проведення експертизи за ухвалою суду (ст. 322 КПК України) – у § 3 глави 28 КПК України [5, с. 128; 6, с. 45].

Друге. Дослідження документів навряд чи становить компонент системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості у суді першої інстанції. У судовому розгляді підлягають дослідженню не лише документи, а й інші докази. Їх дослідження є необхідним елементом процесу доказування, без якого суд зазвичай не може ухвалити рішення за наслідками судового розгляду. Дослідження документів відбувається за допомогою процесуальних дій пізнавальної спрямованості. Тож коректніше вести мову про оголошення, огляд документів, їх експертне дослідження, допит експерта з приводу наданого ним висновку за наслідками

експертного дослідження документів, відтворення звукозапису та демонстрація відеозапису, отримання консультацій та роз'яснень спеціаліста щодо документів.

Третє. Аналізований перелік не вичерпує процесуальні дії пізнавальної спрямованості, що можуть бути проведені під час розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції. Так, до цих дій також належать витребування та отримання доказів від учасників судового провадження, тимчасовий доступ до речей і документів, а також проведення слідчих (розшукових) дій за дорученням суду.

Водночас, В. Тимошук має рацію, «що законодавець не передбачив можливості самостійного виконання вищезазначеними суб'єктами кримінального провадження у межах з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами обшуку, освідування та слідчого експерименту» [4, с. 297]. Також доречно дослухатись до його думки, що «КПК України не встановив єдиних правових засобів пізнавального характеру для стадій досудового розслідування і судового розгляду. З огляду на це, кримінально-процесуальний закон дозволяє сторонам кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також суду під час з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами самостійно вчиняти лише ті слідчо-судові дії, що визначені ст.ст. 332, 351–361 КПК України. Решту слідчих (розшукових) дій, за наявності для цього підстав, хоча й не заборонено проводити впродовж судового розгляду, однак суб'єктом їх здійснення виступатиме орган досудового розслідування за ухвалою суду про доручення на їх проведення. Понад те, результативність виконання обшуку у стадії судового розгляду не витримує критики, а формальна можливість учинення ще й негласних

слідчих (розшукових) дій перебуває у колізії з приписами глави 21 КПК України. З іншого боку, законодавець не виправдано, попри існування необхідних організаційних та гносеологічних умов, не надав можливості проводити під час з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами деякі різновиди освідування та слідчого експерименту» [4, с. 298].

Пропозиції щодо розширення системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час судового розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції висловлювались і раніше [7, с. 430, 431–432; 8, с. 12, 15; 1, с. 130–137; 3, с. 137–138, 148–149]. Запропоновано доповнити цю систему слідчим експериментом, перевіркою показань на місці, освідуванням, оголошенням показань обвинуваченого, потерпілого, свідка.

На переконання окремих дослідників, для проведення деяких з вищенаведених процесуальних дій перешкоди відсутні – «суд з дотриманням етичних норм, обумовлених публічним характером судового дослідження, може провести в судовому засіданні освідування особи» [9, с. 132].

Така позиція суперечить чинному нормативному регулюванню процесуальних дій пізнавальної спрямованості, що здійснюють упродовж судового розгляду кримінального провадження, проте може бути використана *de lege ferenda*.

Понад те, висловлена думка про приналежність до процесуальних дій пізнавальної спрямованості отримання зразків для експертного дослідження: «Не всі норми, які стосуються порядку проведення процесуальних дій суду зосереджено в розділі IV КПК України «Судове провадження в першій інстанції». Так, наприклад, у главі двадцятій цього Кодексу, норми якої регулюють порядок проведення слідчих (розшукових) дій, зустрічаємо

положення щодо отримання судом зразків для експертного дослідження (ч. 1 ст. 245)» [9, с. 132].

Навряд чи можна погодитись з тим, що отримання зразків для експертизи становить елемент системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції. Зразки, що одержують у ході проведення цієї процесуальної дії, не є речовими доказами, а лише допоміжним матеріалом для встановлення тотожності або відмінності об'єктів під час їх експертного дослідження. Ця дія є передумовою для проведення експертизи. Такий висновок підтверджується й положенням ч. 1 ст. 245 КПК України – у випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом.

Незважаючи на формування системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції впродовж тривалого часу, доводиться стверджувати про її недосконалість, ураховуючи компоненти, що становлять її зміст. Відсутність у кримінальному процесуальному законі визначення категорії «процесуальні дії пізнавальної спрямованості» та (або) її нормативних ознак ускладнює напрацювання науково-обґрунтованих і практично затребуваних пропозицій щодо наповнення їх системи новими складовими. Водночас, аналізована система повинна бути захищеною від розширення довільними елементами. Новий елемент повинен вносити свою частку у підвищення ефективності системи загалом. Інакше кажучи, суд та учасники судового провадження мають володіти набором інструментів, що дає можливість виконати завдання судового розгляду зокрема і кримінального провадження загалом, беручи до уваги ті основні

кримінальні процесуальні функції, які ці суб'єкти кримінального провадження реалізують.

На відміну від зарубіжного кримінального процесуального регулювання, у главі 28 «Судовий розгляд» КПК України безпосередньо не передбачено можливості проведення таких процесуальних дій як оголошення показань, а також витребування та отримання судом доказів від учасників судового провадження.

Незважаючи на це, спроможність здійснення означених процесуальних дій пізнавальної спрямованості впливає з низки положень кримінального процесуального закону.

Розпочнімо з оголошення показань.

У ч. 15 ст. 353 КПК України зазначено, що суд має право призначити одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження (свідків, потерпілих, обвинувачених) для з'ясування причин розбіжності в їхніх показаннях, який проводиться з урахуванням правил, встановлених ч. 9 ст. 224 цього кодифікованого акта. Абзац 3 ч. 9 ст. 224 КПК України містить положення про те, що оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань. Крім того, у ч. 5 ст. 225 КПК України встановлено, що з метою перевірки правдивості показань особа та з'ясування розбіжностей з показаннями, наданими в порядку, передбаченому ст. 225 КПК України, вони можуть бути оголошені при її допиті під час судового розгляду. Тож оголошення показань як процесуальна дія пізнавальної спрямованості в суді першої інстанції нормативно закріплена у кримінальному процесуальному законі, використовується в судовій практиці [10; 11; 12], проте § 3 глави 28 КПК України не завадило б доповнити окремою статтею, присвяченою її регламентації.

На протигагу оголошенню показань, можливість оголошення документів

наповнює зміст процедури судового розгляду кримінального провадження. Так, відповідно до ч. 1 ст. 358 КПК України протоколи слідчих (розшукових) дій та інші долучені до матеріалів кримінального провадження документи, якщо в них викладені чи посвідчені відомості, що мають значення для встановлення фактів і обставин кримінального провадження, повинні бути оголошені в судовому засіданні за ініціативою суду або за клопотанням учасників судового провадження. Серед прав присяжного у п. 4 ч. 1 ст. 386 КПК України закріплена можливість просити головуючого роз'яснити зміст оголошених у судовому засіданні документів.

А. Маланюк справедливо стверджує, що «пізнати суть доказової інформації, що міститься у документі у формі знаків письма чи звуків, можна лише прочитавши чи заслухавши його – оголосивши. Проте, якщо під час досудового слідства пізнання такого роду інформації здійснюється слідчим самостійно, що й не обумовлює виділення в законі такої дії, то суд діє в умовах змагального процесу, що змушує його оголошувати зміст документу, з метою пізнання цих відомостей як суддею, так і сторонами. Для кращого дослідження інформації про обставини злочину, що містяться у документі, учасники судового засідання можуть задавати один одному запитання або ж давати пояснення, а суд зобов'язаний вислухати їх зауваження. В такий спосіб й відбувається дослідження доказу, що міститься у даному джерелі» [7, с. 431-432].

Натомість можливість витребування та отримання судом доказів від учасників судового провадження ґрунтується на таких нормах КПК України.

Перше. У ч. 2 ст. 22 КПК України закріплено, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших

процесуальних прав, передбачених кримінальним процесуальним законом.

Друге. Вищенаведене положення конкретизоване у процесуальних правах сторін та інших учасників судового провадження. Зокрема, у відповідності до п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України підозрюваний вправі заявляти клопотання про проведення процесуальних дій. Трансформація його процесуального статусу в обвинуваченого не дає підстав стверджувати про відсутність в останнього означеного права. Не випадково у п. 2 ч. 4 ст. 42 КПК України встановлено, що обвинувачений *також* (курсив мій. – **В.Ф.**) має право збирати і подавати суду докази. Своєю чергою, ч. 4 ст. 46 КПК України визначено, що захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена захиснику. Крім того, у п. 4 ч. 1 ст. 56 КПК України зазначено, що протягом кримінального провадження потерпілий має право заявляти клопотання. Згідно з ч. 4 ст. 58 КПК України представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику. Так само, цивільний позивач має права і обов'язки, передбачені для потерпілого в частині, що стосується цивільного позову (ч. 3 ст. 61 КПК України), а цивільний відповідач наділений правами і обов'язками, передбаченими для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосується цивільного позову (ч. 3 ст. 62 КПК України). Насамкінець, відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 64¹ КПК України представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, протягом кримінального провадження має

право збирати і подавати суду докази, а п. 7 ч. 3 цієї ж статті надає йому можливість заявляти клопотання про проведення процесуальних дій.

Третє. Можливість заявлення клопотань передбачена і під час судового розгляду кримінального провадження. Так, згідно зі ст. 350 КПК України клопотання учасників судового провадження розглядаються судом після того, як буде заслухана думка щодо них інших учасників судового провадження, про що постановляється ухвала. Відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав.

Четверте. Одним із способів збирання доказів у кримінальному провадженні є проведення інших процесуальних дій, до яких згідно із чч. 2, 3 ст. 93 КПК України належать витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок.

П'яте. Згідно з ч. 4 ст. 22 КПК України суд, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків.

Шосте. Відхилення судом клопотань учасників судового провадження про вчинення процесуальних дій для підтвердження чи спростування обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, вважається неповнотою судового розгляду (п. 1 ст. 410 КПК України).

Сьоме. У судовій практиці витребування та отримання судом доказів за клопотанням учасників судового провадження не є рідкістю. Для прикладу, в одному з кримінальних проваджень прокурор звернувся до суду

з клопотанням про витребування з місцевої лікарні швидкої медичної допомоги медичну картку, а з СУ ГУ НП в Миколаївській області постанову про призначення групи слідчих у цьому кримінальному провадженні [13]. У іншій кримінальній справі прокурором надано документи щодо непритягнення до відповідальності обвинуваченого, неперетребування його на облік у лікаря-психолога та лікаря-нарколога [14].

Утім, заслуговує підтримки позиція про закріплення у КПК України окремої статті про витребування та отримання доказів від учасників судового провадження [15, с. 188].

Підсумовуючи вищезазначені міркування, під час судового розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції закріплено нормативну можливість проведення таких процесуальних дій пізнавальної спрямованості:

- судовий допит;
- оголошення показань і документів;
- відтворення звуко- і відеозаписів;
- одержання консультацій та роз'яснень спеціаліста;
- пред'явлення для впізнання;
- судовий огляд;
- проведення судової експертизи;
- витребування та отримання судом доказів від учасників судового провадження;
- тимчасовий доступ до речей і документів;
- окремі слідчі (розшукові) дії за судовим дорученням.

У контексті аналізованих питань не зайвою буде загальна характеристика зарубіжного досвіду нормативного регулювання цієї проблематики.

Простежується диференційований підхід до кількості елементів системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості. Основу системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості вивчених нами законодавчих актів, що регламентують кримінальне провадження в державах загальної та континентальної систем права, становлять

допит, оголошення документів та огляд речових доказів. Цю систему також наповнюють такі процесуальні дії як: проведення експертизи, витребування доказів та пред'явлення для впізнання.

З іншого боку, аналог одержанню консультацій та роз'яснень спеціаліста (ст. 360 КПК України) у КПК інших держав відсутній. Щоправда у ст. 292¹ КПК Естонської Республіки передбачено допит спеціаліста [16]. Водночас, проведення слідчих дій за дорученням суду (чч. 3–6 ст. 333 КПК України) властиве ще й литовському (ст. 287 КПК Литви) [17] та молдовському (ч. 1 ст. 122, ч. 7 ст. 154, ч. 3 ст. 157) [18] правовому регулюванню. Специфікою характеризується підхід польського законодавця до проведення процесуальних дій поза судовим розглядом кримінального провадження. Art. 395 КПК Республіки Польща наділяє суд повноваженням доручити проведення низки процесуальних дій (допиту, огляду речових доказів) судді, який входить до складу суду, що розглядає справу, або суду за місцем проживання допитуваного чи зберігання речових доказів. Окрім того, суд вправі доручити прокурору усунути виявлені під час судового розгляду істотні недоліки досудового розслідування, виправлення яких судом перешкоджало б ухваленню правосудного судового рішення в розумний строк. Необхідні процесуальні дії прокурор може провести самостійно чи дати відповідну вказівку поліції (art. 395 КПК Республіки Польща) [19]. В останньому випадку фактично йдеться про повернення справи на додаткове розслідування – інститут відомий КПК України 1960 р.

У КПК окремих держав каталог процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час судового розгляду кримінального провадження відкритий. Так, у ст. 287 КПК Литовської Республіки зазначено, що під час розгляду справи суд має право вчинити будь-яку процесуальну дію, передбачену

частинами другою, третьою, четвертою та п'ятою глави XIV цього кодифікованого акта. Вивчення означених частин глави XIV КПК Литовської Республіки дає підстави стверджувати, що до таких процесуальних дій належать очна ставка (ст. 190), пред'явлення для впізнання (ст.ст. 191-195), перевірка показань на місці (ст. 196), експеримент (ст. 197) та огляд (ст.ст. 205-207) [17]. Своєю чергою, ст. 375 КПК Республіки Молдова встановлено, що за клопотанням сторін у разі необхідності під час розгляду справи суд може в порядку, встановленому цим Кодексом, вчинити інші процесуальні дії для з'ясування обставин справи. Йдеться про відтворення події (ч. 1 ст. 122 КПК Республіки Молдова), одержання зразків для порівняльного дослідження (ч. 7 ст. 154 КПК Республіки Молдова) та витребування документів (ч. 3 ст. 157 КПК Республіки Молдова) [20]. Щоправда, одержання зразків для порівняльного дослідження, як зазначалося вище, саме по собі нічого не доводить та не спростовує, становить передумову експертного дослідження, а тому не наповнює систему процесуальних дій пізнавальної спрямованості суду та учасників судового провадження.

Загалом українська система процесуальних дій пізнавальної спрямованості відрізняється чималою різноманітністю складових у порівнянні із зарубіжним правовим регулюванням. Утім, цей факт не свідчить про відсутність необхідності удосконалення її наповнення.

Ієрархічність ознака системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості полягає в тому, що кожен її компонент становить самостійну систему вужчого рівня (підсистему). Зокрема, судовий огляд охоплює огляд на місці, огляд речових доказів та огляд документів. Натомість у межах судового допиту можна виокремити прямий, перехресний, повторний та одночасний допит двох чи більше вже

допитаних осіб. Пред'явлення для впізнання в суді за об'єктами поділяється на впізнання речових доказів та живих осіб. Зазначене стосується й інших процесуальних дій пізнавальної спрямованості.

Така ознака системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості як **взаємодія з іншими системами кримінального провадження** полягає у тому, що зазначена система розкриває свої властивості та призначення у взаємозв'язку з іншими кримінальними процесуальними системами. Найтісніші зв'язки простежуються із системами загальних положень судового розгляду, слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження, доказів. З іншого боку,

система процесуальних дій пізнавальної спрямованості функціонує в межах складнішої системи – судового розгляду кримінального провадження.

Висновки і пропозиції. Тож система процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час розгляду кримінального провадження судом першої інстанції – це упорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних дій, що характеризується цілісністю, повнотою, ієрархічністю, взаємодією з іншими системами кримінального провадження, зумовлена процесуальними особливостями судового розгляду кримінального провадження та спрямована на досягнення його мети і завдань.

Список використаних джерел

1. Литвин О. В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. 214 с.
2. Кравчук І. І. Особливості провадження судових дій під час судового розгляду кримінальних проваджень. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 127–131.
3. Шепітько І. І. Судовий розгляд (судове слідство) в системі судового провадження у першій інстанції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2018. 269 с.
4. Тимошук В.Є. Процесуальні дії, що проводяться під час з'ясування обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 295–299.
5. Антощак Д. І. Суть та значення загальних положень судового розгляду кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2017. № 28. С. 127-130.
6. Рафальонт С. Р., Бобечко Н. Р. Загальні положення судового розгляду кримінального провадження : монографія. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2024. 380 с.
7. Маланюк А. Слідчі дії у судовому розгляді кримінальної справи. Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матеріали XII регіональної науково-практичної конференції. 9–10 лютого 2006 р. Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2006. С. 430–432.
8. Коровайко О. І. Особливості провадження дій, спрямованих на збирання та перевірку доказів в ході судового слідства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність / Одеська національна юридична академія. Одеса, 2010. 20 с.
9. Мирошніченко Ю. Поняття та види процесуальних дій суду в кримінальному провадженні. *Law. State. Technology*. 2022. Вип. 1. С. 130–135.
10. Вирок Комунальського районного суду м. Запоріжжя від 6 березня 2023 р. у справі № 320/99/19 (провадження № 1-кп/333/610/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109386651>

11. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 22 грудня 2023 р. у справі № 1715/2825/12 (провадження № 1/569/1/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116034349>

12. Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 9 травня 2024 р. у справі № 1-499/11 (провадження № 1/201/1/2023). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118945576>

13. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 24 листопада 2022 р. у справі № 490/3342/22 (провадження № 1-кп/490/475/2022). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107541531>

14. Вирок Комсомольського міського суду Полтавської області від 22 травня 2024 р. у справі № 554/7149/22 (провадження № 554/7149/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119199112>

15. Крушинський С.А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України: монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2017. 247 с.

16. Code of Criminal Procedure of the Republic of Estonia. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013093/consolide>

17. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/en/TAD/TAIS.163482>

18. Codul de procedură penală al Republicii Moldova. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=146153&lang=ro

19. Kodeks postępowania karnego. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970890555/U/D19970555Lj.pdf>

20. Codul de procedură penală al Republicii Moldova. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=146153&lang=ro

Фігурський В. М. Система процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції

Стаття присвячена проблематиці системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості, що проводять у суді першої інстанції під час судового розгляду кримінального провадження, та її елементів. Використовуючи результати досліджень у галузі теорії систем, ґрунтуючись на аналізі кримінального процесуального регулювання, автор дійшов висновку, що система процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції становить множини елементів із взаємозв'язками, що утворюють єдність. До ознак системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості у розгляді кримінального провадження судом першої інстанції віднесено цілісність, повноту, ієрархічність, взаємодію з іншими системами кримінального провадження.

Аргументовано, що цілісність, як перша ознака системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості у судовому розгляді кримінального провадження, характеризується множиною елементів, єдністю та зв'язком з елементами, що її наповнюють.

Зазначено, що визначення повноти системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час судового розгляду кримінального провадження становить складність. Річ у тім, що кримінальний процесуальний закон не лише не дає їх нормативної дефініції, але й не містить їх переліку. Про закріплення окремої структурної одиниці, присвяченої означеним процесуальним діям, на зразок глав 20 і 21 КПК України, взагалі не йдеться. Така тенденція спостерігається вже більше століття: таке ж правове регулювання було притаманне й радянській кодифікації кримінального процесуального права 1922, 1927 та 1960 років. Обґрунтовано, що під час судового розгляду кримінального провадження в суді першої інстанції закріплено нормативну можливість проведення таких процесуальних дій пізнавальної спрямованості: судовий допит; оголошення показань і документів; відтворення звуко- і відеозаписів; одержання консультацій та роз'яснень спеціаліста; пред'явлення для впізнання; судовий огляд; проведення судової експертизи; витребування та отримання судом доказів від учасників судового провадження; тимчасовий доступ до речей і документів; окремі слідчі (розшукові) дії за судовим дорученням.

Автор довів, що ієрархічність як ознака системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості полягає в тому, що кожен її компонент становить самостійну систему вужчого рівня (підсистему).

Насамкінець, така ознака системи процесуальних дій пізнавальної спрямованості як взаємодія з іншими системами кримінального провадження полягає у тому, що зазначена система з, одного боку, розкриває свої властивості та призначення у взаємозв'язку з іншими кримінальними процесуальними системами (зокрема, загальних положень судового розгляду, слідчих (розшукових) дій, заходів забезпечення кримінального провадження, доказів), а з іншого боку, функціонує в межах складнішої системи – судового розгляду кримінального провадження.

Використовуючи здобутки теорії систем та здійснивши оцінку нормативного регулювання, зроблено висновок, що система процесуальних дій пізнавальної спрямованості під час розгляду кримінального провадження судом першої інстанції – це упорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних дій, що характеризується цілісністю, повнотою, ієрархічністю, взаємодією з іншими системами кримінального провадження, зумовлена процесуальними особливостями судового розгляду кримінального провадження та спрямована на досягнення його мети і завдань.

Ключові слова: кримінальне провадження, судовий розгляд, процесуальні дії пізнавальної спрямованості, суд, учасники судового провадження, сторони кримінального провадження.

Fihurskyi V. System of procedural actions of cognitive orientation in the consideration of criminal proceedings by the court of first instance

The article is devoted to the problems of the system of procedural actions of a cognitive orientation, carried out in the court of first instance during the trial of criminal proceedings, and its elements. Using the results of research in the field of systems theory, based on the analysis of criminal procedural regulation, the author came to the conclusion that the system of procedural actions of a cognitive orientation in the consideration of criminal proceedings by the court of first instance consists of a set of elements with interconnections that form unity. The features of the system of procedural actions of a cognitive orientation in the consideration of criminal proceedings by the court of first instance include integrity, completeness, hierarchy, interaction with other systems of criminal proceedings.

It is argued that integrity, as the first sign of a system of procedural actions of a cognitive orientation in the judicial examination of criminal proceedings, is characterized by a plurality of elements, unity and connection with the elements that fill it.

It is noted that determining the completeness of the system of procedural actions of a cognitive orientation during the trial of criminal proceedings is a difficulty. The fact is that the criminal procedural law not only does not provide their normative definition, but also does not contain their list. There is no talk at all about establishing a separate structural unit dedicated to the specified procedural actions, such as chapters 20 and 21 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. This trend has been observed for more than a century: the same legal regulation was inherent in the Soviet codification of criminal procedural law of 1922, 1927 and 1960. It is substantiated that during the trial of criminal proceedings in the court of first instance, the normative possibility of conducting the following procedural actions of a cognitive orientation is established: judicial interrogation; announcement of testimony and documents; reproduction of sound and video recordings; obtaining consultations and explanations from a specialist; presentation for identification; judicial examination; conducting a forensic examination; requesting and receiving evidence from participants in the legal proceedings by the court; temporary access to things and documents; individual investigative (search) actions by court order.

The author proved that hierarchy as a feature of a system of procedural actions of cognitive orientation consists in the fact that each of its components constitutes an independent system of a narrower level (subsystem).

Finally, such a feature of the system of procedural actions of a cognitive orientation as interaction with other systems of criminal proceedings is that the specified system, on the one hand, reveals its properties and purpose in connection with other criminal procedural systems (in particular, general provisions of judicial proceedings, investigative (search) actions, measures to ensure criminal proceedings, evidence), and on the other hand, functions within the framework of a more complex system – judicial consideration of criminal proceedings.

Using the achievements of systems theory and evaluating regulatory regulation, it was concluded that the system of procedural actions of a cognitive orientation during the consideration of criminal proceedings by the court of first instance is an orderly set of interrelated and mutually conditioned procedural actions, characterized by integrity, completeness, hierarchy, interaction with other systems of criminal proceedings, determined by the procedural features of the judicial consideration of criminal proceedings and aimed at achieving its goals and objectives.

Key words: criminal proceedings, trial, procedural actions of a cognitive nature, court, participants in judicial proceedings, parties to criminal proceedings.

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Олексій Волохов,

кандидат юридичних наук,

докторант відділу теорії держави і права

Інституту держави і права імені В. М. Корещького

Національної академії наук України

ORCID: 0009-0007-7559-3567

DOI 10.32782/2306-9082/2024-56-6

УДК 340.13

Ефективність законодавства в умовах надзвичайного та воєнного стану

Введення воєнного стану в Україні стало значним випробуванням для нашої держави, її інститутів та законодавства. Адже в умовах війни органи державної влади переходять на особливий режим роботи, який передбачає розширення їх повноважень, швидке прийняття управлінських рішень для забезпечення обороноздатності, взаємодію між собою різних структур. При цьому, як стверджував О. Повел, важливим завданням держави в умовах війни є визначення ресурсів, робочої сили, технологій та обладнання, які треба передати для військових потреб, та максимально ефективно використовувати будь-які ресурси, що залишилися [1, с. 4]. Відповідно постають нові завдання, що мають бути вирішені законодавством для забезпечення його ефективності під час війни.

Питання правового режиму надзвичайного та воєнного стану є багатоглядним, адже воно регулюється

цілим масивом законодавчих й підзаконних актів, які враховуючи специфіку застосування цих особливих правових режимів, до певного часу взагалі не мали належної практики застосування. Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року питання щодо перегляду й доповнення військового законодавства, ефективність законів в умовах воєнного та надзвичайного стану набули особливої актуальності, адже виникла термінова потреба в адаптації нормативної бази до нових реалій.

Проблема розроблення і дії законодавства в умовах правового режиму надзвичайного та воєнного стану, а також питання його ефективності розглядалася у роботах вітчизняних та зарубіжних вчених.

Осмисленням даного наукового питання займалися такі вчені, як: Барчук А. О., Гриняк А.Б., Кот О.О., Моусмуті М., Міловська Н.В.,

---

Носевич Н. Р., Оніщенко Н. М., Пархоменко Н. М., Повалена М. В., Повел О., Синявська О. Ю., Стефанчук Р. О., Церковник С. І. та інші. Водночас вказана проблематика потребує більш ґрунтовного дослідження.

Слід дослідити визначення поняття надзвичайного та воєнного стану. Так, у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» існує визначення «воєнного стану», як особливого правового режиму, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

Водночас згідно із Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» надзвичайний стан є особливим правовим режимом, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для

відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [3].

Попри використання як у нормативному визначенні воєнного стану, так і у визначенні надзвичайного стану поняття «особливий правовий режим», останнє в законодавстві не розкривається [4, с. 3].

Чинне законодавство містить ще один особливий правовий режим держави, зокрема, правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації. Згідно статті 8 Закону України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» правовий режим зони надзвичайної екологічної ситуації – це особливий правовий режим, який може тимчасово запроваджуватися в окремих місцевостях у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій і спрямовується для попередження людських і матеріальних втрат, відвернення загрози життю і здоров'ю громадян, а також усунення негативних наслідків надзвичайної екологічної ситуації [5]. Водночас практика застосування правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації та формування відповідного законодавства є незначною. Так, у липні 2008 році Законом України № 338-VI від 31.07.2008 було затверджено Указ Президента України № 682/2008 від 28 липня 2008 року «Про оголошення окремих територій Вінницької, Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей зонами надзвичайної екологічної ситуації» для ліквідації наслідків катастрофічного паводку, що стався 23-27 липня

2008 року та з метою відновлення пошкодженої інфраструктури, ліквідації наслідків стихійного лиха тощо [6].

Попри деякі ідеї щодо необхідності запровадження правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації в Херсонській області унаслідок підриву Каховської ГЕС для створення додаткових обставин кваліфікації події за ст. 441 (Екоцид) та ст. 438 (Порушення законів та звичаїв війни) Кримінального кодексу [7], вважаємо, що одночасне запровадження воєнного стану та зони надзвичайної екологічної ситуації є специфічним завданням для органів влади, зокрема місцевої військової адміністрації та не сприятиме розслідуванню обставин підриву Каховської ГЕС, притягнення осіб до відповідальності за акт екоциду.

Варто зазначити, що як надзвичайний, так і воєнний стан мають спільні ознаки: визначення як «особливий правовий режим», обмеження конституційних прав і свобод й обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб на чіткий період з обов'язковим їх закріпленням в Указі Президента [4, с. 4]. Ці ознаки відображають специфіку особливого правового режиму та умови прийняття особливого або «надзвичайного законодавства» за спеціальною процедурою.

А. Барчук пропонує визначення надзвичайного законодавства, як різновиду законів, які регулюють суспільні відносини в умовах введення в державі чи на окремій її території особливого правового режиму з метою непорушності прав і свобод людини; конституційного ладу і правопорядку; мають вищу юридичну силу; приймаються в особливому порядку; мають імперативний характер, можуть бути обмеженими у просторовому та часовому аспектах дії. Такі закони мають комплексний характер, можуть припинити та відмінити дію інших законів, засновуються на положеннях Конституції та нормах міжнародного права,

можуть обмежувати правовий статус осіб для забезпечення їх безпеки та мають самостійне значення в системі законодавства [8, с. 220].

Як особливий вид законів, надзвичайні закони дійсно призупиняють дію чинних у відповідній сфері. Адже вони покликані гарантувати безпеку громадян у разі війни, катастроф, епідемій, необхідності захисту конституційного ладу у зв'язку зі спробою захоплення державної влади шляхом насильства тощо.

Н. Пархоменко стверджує, що надзвичайні закони досуються як організації відносин у державі, так і регламентації діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. При цьому, науковець пропонує виділити наступні ознаки надзвичайних законів:

- тимчасова дія надзвичайного законодавства;
- надзвичайні норми мають переважно імперативний характер і передбачають низку зобов'язань, заборон, обмежень;
- адресатами надзвичайних норм можуть бути як окремі категорії фізичних та юридичних осіб на певних територіях, так і всі, хто перебуває на території держави або під її юрисдикцією та ін. [9, с. 29].

Варто звернути увагу, на дію міжнародного права в умовах воєнного стану, адже норми міжнародного права у сфері захисту прав людини, норми міжнародного гуманітарного права продовжують діяти та мають особливе значення під час створення та застосування надзвичайного законодавства, дії норм, що прийняті до запровадження особливого правового режиму. Дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини є важливою ознакою ефективного законодавства та запобіжником для протидії свавілля в державі. Наприклад, Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або інших видів поводження та покарання, які

принижують людину (1984 рік), проголошує злочинним не тільки виконання катування, але й видання про це наказу. У Статті 2 Конвенції чітко зазначено, що стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан не можуть бути виправданням катувань.

Іншими ознаками надзвичайного законодавства можна вважати прийняття його у спрощеній процедурі без дотримання всіх вимог до правотворчого процесу, можливість розширення дискреційних повноважень органів державної влади та обмеження конституційних прав і свобод людини.

Обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану прямо дозволяються статтею 33 Конституції України, яка визначає, що в умовах воєнного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. При цьому Конституція забороняє вводити обмеження на деякі основні права і свободи. Тому під час запровадження правового режиму воєнного стану важливо знайти баланс між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод людини. З одного боку, держава має право вживати всіх можливих заходів для захисту своїх громадян від збройної агресії. З іншого боку, обмеження прав і свобод не повинні бути надмірними та не повинні порушувати основні права людини [10, с. 102].

Як справедливо зазначає С. Церковник, в умовах воєнного стану виникає дилема між забезпеченням безпеки та дотриманням принципу верховенства права [10, с. 103]. В цьому ж контексті варто звернути увагу на розширення меж дискреції органів державної влади, як особливого інструменту для оперативного прийняття рішень в умовах воєнного та надзвичайного стану.

Попри відсутність законодавчо визначеної дефініції дискреції, поняття «дискреційні повноваження»

часто зустрічається в законах та підзаконних нормативно-правових актах. Варто зазначити, що визначення категорії «дискреційні повноваження» міститься у Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 24.04.2017 № 1395/5. Згідно п. 1.6. Методології, дискреційні повноваження – це сукупність прав та обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом, проектом нормативно-правового акта [11].

Слід погодитися із Т. Михайліною та О. Жердєвим, які стверджують, що розширення меж дискреційних повноважень та допустима свобода правозастосувача в демократичних країнах є прямо пропорційними рівню та формам правосвідомості суб'єктів правозастосування [12, с. 72]. Адже питання правосвідомості суб'єктів правозастосування відображає їх ставлення до норм права, дотримання принципу верховенства права під час здійснення повноважень.

Отже, дискреційні повноваження надають суб'єкту правозастосування право вибрати одне із альтернативних варіантів правомірної поведінки. Обсяг дискреційних повноважень має відповідати компетентності та кваліфікації державних посадовців, а отже їх надмірне розширення без гарантії наявності такої компетентності може мати негативні наслідки, особливо під час дії надзвичайного законодавства.

Закон України «Про правотворчу діяльність», не виділяє в окрему групу «надзвичайні» закони, хоча

і регламентує особливості прийняття нормативно-правових актів під час дії воєнного або надзвичайного стану. Згідно статті 7 цього Закону, під час дії в Україні або в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану, правового режиму зони надзвичайної

екологічної ситуації та якщо відсутня об'єктивна можливість виконання вимог цього Закону в повному обсязі, суб'єкти правотворчої діяльності можуть приймати (видавати) нормативно-правові акти без дотримання вимог Закону наведених нижче.

Таблиця 1

Положення Закону України «Про правотворчу діяльність», які не застосовуються до формування та прийняття надзвичайного законодавства під час дії в Україні або в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану та правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації¹

Стаття Закону	Вимоги Закону, які не застосовуються до розробки та прийняття надзвичайного законодавства
1	2
Стаття 20. Документи публічної політики	Розроблення документів публічної політики з метою визначення проблем, що існують у суспільних відносинах та оптимальних способів їх вирішення.
Стаття 21. Аналітичні документи публічної політики	Розроблення аналітичних документів публічної політики (зелена книга, оцінка впливу, біла книга, концепція проекту) для підготовки нормативно-правових актів.
Стаття 22. Прогнозні документи публічної політики	Розроблення документів юридичного прогнозування суб'єктами правотворчої діяльності на підставі рекомендацій суб'єктів наукової, науково-технічної діяльності, суб'єктів забезпечення правотворчої діяльності.
Стаття 23. Програмні документи публічної політики	Розроблення програмних документів публічної політики, в яких відображаються пріоритетні напрями розвитку публічної політики, визначаються та обґрунтовуються стратегічні цілі публічної політики.
Стаття 24. Засади планування правотворчої діяльності	Прийняття поточного планування (строком до одного року) та перспективного планування (строком понад один рік) для забезпечення прогнозованого розвитку публічної політики.
Стаття 25. Особливості планування правотворчої діяльності з розроблення проектів законів	Необхідність затвердження плану законопроектної роботи Верховної Ради України на поточний рік та схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України щодо правотворчої діяльності.
Стаття 26. Особливості планування правотворчої діяльності з розроблення проектів підзаконних нормативно-правових актів	Планування розроблення підзаконних нормативно-правових актів здійснюється з урахуванням плану законопроектної роботи Верховної Ради України.
Стаття 27. Концепція проекту нормативно-правового акта	Розроблення концепції проектів нормативно-правових актів, концепції проекту кодексу або первинного закону.

¹ Джерело: Сформовано автором шляхом здійснення аналізу Закону України «Про правотворчу діяльність»

Продовження таблиці 1

1	2
П. 2, 4, 5 Статті 29. Розроблення проекту нормативно-правового акта	Розроблення проекту нормативно-правового акта включає здійснення оцінки впливу проекту нормативно-правового акта, організаційно-технічне забезпечення підготовки проекту та проведення публічних консультацій.
Стаття 30. Оцінка впливу проекту нормативно-правового акта	Здійснення оцінки впливу проекту нормативно-правового акта на суспільні відносини та його відображення у пояснювальній записці.
Стаття 45. Публічні консультації	Проведення публічних консультацій щодо проекту нормативно-правового акта суб'єктом правотворчої діяльності та (або) іншим уповноваженим законом суб'єктом.

Отже, особливостями прийняття надзвичайного законодавства полягає у тому, що прийняття нормативно-правових актів здійснюється без планування, розроблення концепції проекту, здійснення оцінки впливу на суспільні відносини, оцінки відповідності проекту зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції та праву *acquis* ЄС; організаційно-технічного забезпечення підготовки проекту акта, проведення публічних консультацій тощо. На закони, що прийняті у зазначений період, не поширюються також вимоги Розділу XII щодо проведення правового моніторингу. Разом із цим, наведені винятки, хоч і тимчасові, але підвищують ризик правотворчих порушень при прийнятті таких законів [13, с. 192].

Заслуговує уваги питання роботи Парламенту у період правового режиму воєнного стану, адже законодавча діяльність в таких складних для держави умовах має посилюватися. Через необхідність оперативного реагування на нагальні виклики збройної агресії, зміцнення безпеки та обороноздатності держави Верховна Рада України працює 24/7, у режимі одного пленарного засідання, що триватиме до дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні. Постановою Верховної Ради України № 2912-IX від 07.02.2023 р. «Про деякі питання організації роботи

Верховної Ради України дев'ятого скликання в умовах дії воєнного стану» було запроваджено, як особливості визначення часу і місця проведення засідань, так і способу голосування та скликання засідань Погоджувальної ради депутатських фракцій (депутатських груп). Було також запроваджено обмеження щодо поширення інформації про початок, перебіг і прийняті рішення (не раніше ніж через годину після оголошення перерви у засіданні) та ін. Як стверджує Голова Верховної Ради України Р. Стефанчук, у період правового режиму воєнного стану Верховна Рада України збиралася на пленарні засідання понад 100 разів, прийнявши понад 600 законів (що становить приблизно 50% від загальної кількості ухвалених Верховною Радою України IX скликання законів). Першочерговим завданням Парламенту в умовах воєнного стану, на думку Р. Стефанчука, є ухвалення оперативних і невідкладних рішень, спрямованих на посилення обороноздатності нашої держави, захист критичної інфраструктури та цивільного населення, відновлення економічного, особливо військово-технічного, потенціалу [14, с. 11–15].

Усе вищенаведене дає можливість сформулювати наступні узагальнення та висновки. Законодавство, яке приймається та діє в умовах запровадження особливого правового режиму

держави в доктрині визначається як «надзвичайне» законодавство та має наступні ознаки:

– діє тимчасово на період запровадження воєнного, надзвичайного стану або правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації;

– прийняті норми мають імперативний характер і передбачають низку зобов'язань, заборон, обмежень;

– адресатами надзвичайних норм можуть бути як окремі категорії фізичних та юридичних осіб на певних територіях, так і всі, хто перебуває на території держави або під її юрисдикцією;

– прийняття законів та інших нормативно-правових актів відбувається у спрощеній процедурі без дотримання всіх вимог та етапів, що передбачені відповідно до правил правотворчого процесу;

– можливість значного розширення дискреційних повноважень органів державної влади;

– дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та норм міжнародного гуманітарного права;

– обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Окремо варто відмітити, що ефективність законодавства в умовах воєнного та надзвичайного стану визначається шляхом оцінки можливостей досягнення ним певних загальних цілей:

– забезпечення Конституційних прав і свобод людини і громадянина, які не можуть бути обмежені та які закріплені в міжнародних угодах, ратифікованих Україною;

– забезпечення обороноздатності, економічної стійкості, проведення мобілізаційних заходів та зміцнення військово-промислового комплексу;

– створення умов для максимальної взаємодії між державою та суспільством, консолідації їх зусиль (розвиток і підтримка волонтерства, заохочення соціально відповідального бізнесу, спрощення доступу до державних послуг та їх адміністрування);

– оперативне реагування на нагальні виклики збройної агресії (спеціальний режим нормотворчої роботи законодавчої та виконавчої влади).

Правотворча діяльність під час дії воєнного стану в Україні потребує особливої концентрації і консолідації зусиль держави та суспільства для мінімізації/ліквідації катастрофічних наслідків російської агресії для економіки та інфраструктури України, підтримання системи охорони здоров'я, зміцнення системи соціального захисту військовослужбовців, членів їх сімей, спрощення дозвільних, реєстраційних та інших адміністративних процедур, посилення кримінальної відповідальності за правопорушення тощо [15, с. 145]. Надзвичайне законодавство є тимчасовим, але на нього покладається значно більше складних завдань та випробувань. Агресивна війна з росією досі триває, а тому законодавство та надзвичайна правотворчість має переслідувати глобальну мету – консолідація державних органів та суспільства для захисту державності, відсічі збройної агресії ворога.

Список використаних джерел

1. Powell O. Adjusting Administration to War Time. *Social Security Bulletin*, 1943. Vol. 6, No. 11. P. 4–9.

2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII: станом на 31 грудня 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 № 1550-III: станом на 16 червня 2022 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

4. Синявська О.Ю., Повалена М.В., Носевич Н.Р. Правовий режим воєнного стану: аналіз законодавства України. *Академічні візії*. 2023. Випуск 17. С. 1–15.
5. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13.07.2000 № 1908-III: станом на 31 березня 2023 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text>
6. Про оголошення окремих територій Вінницької, Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської та Чернівецької областей зонами надзвичайної екологічної ситуації : Указ Президента України № 682/2008 від 28 липня 2008 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/682/2008#Text>
7. Шутяк С. Оголошення екологічної катастрофи унаслідок підриву Каховської ГЕС URL: <https://unba.org.ua/publications/8198-ogoloshennya-ekologichnoi-katastrofi-unaslidok-pidrivu-kahovs-koi-ges-pravovi-naslidki.html>
8. Барчук А. О. Надзвичайні закони в системі законодавства: теоретико-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2019. 257 с.
9. Пархоменко Н. М. Особливості правотворчої діяльності за умов воєнного стану. *АЛЬМАНАХ ПРАВА*. 2022. Випуск 13. С. 28–33.
10. Церковник С.І. Теоретико-правовий аналіз дії права під час воєнного стану в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 10. С. 100–104.
11. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 24.04.2017 № 1395/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text>
12. Михайліна Т., Жердев О. Дискреційні повноваження та правосвідомість суб'єкта правозастосування: аспекти співвідношення. *Economic and law paradigm of modern society*. 2018. No 1. С. 71–80.
13. Систематизація законодавства України як важлива складова правотворчої діяльності в умовах євроінтеграції: збірник наукових праць за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Київ : Алерта, 2024. 248 с.
14. Стефанчук Р. О. Парламентські виміри правотворчої діяльності: стан, виклики, перспективи. *Нове українське право*. 2024. Вип. 3. С. 9–16.
15. Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності : монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Київ : Алерта, 2023. 268 с.

Волохов О. С. Ефективність законодавства в умовах надзвичайного та воєнного стану

Стаття присвячена дослідженню питань розроблення, дії та ефективності законодавства в умовах правового режиму надзвичайного та воєнного стану.

Метою статті є систематизація підходів щодо ознак законодавства сформованого під час запровадження особливого правового режиму, формулювання універсального підходу до визначення ознак надзвичайного законодавства та формування цілей, досягнення яких визначає ефективність законодавства в умовах воєнного та надзвичайного стану.

Автор стверджує, що специфіка особливого правового режиму передбачає умови для прийняття особливого або «надзвичайного законодавства» за спеціальною процедурою. Як особливий вид законів, надзвичайні закони призупиняють дію чинних у відповідній сфері, адже вони покликані гарантувати безпеку громадян у разі війни, катастроф, епідемій, необхідності захисту конституційного ладу у зв'язку зі спробою захоплення державної влади шляхом насильства тощо.

Надзвичайне законодавство має наступні ознаки: діє тимчасово на період запровадження воєнного, надзвичайного стану або правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації; прийняті норми мають імперативний характер і передбачають низку зобов'язань, заборон, обмежень; адресатами надзвичайних норм можуть бути як окремі категорії фізичних та юридичних осіб на певних територіях, так і всі, хто перебуває на

території держави або під її юрисдикцією; прийняття законів та інших нормативно-правових актів відбувається у спрощеній процедурі без дотримання всіх вимог та етапів, що передбачені відповідно до правил правотворчого процесу; можливість значного розширення дискреційних повноважень органів державної влади; дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та норм міжнародного гуманітарного права; обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Ефективність законодавства в умовах воєнного та надзвичайного стану визначається шляхом оцінки можливостей досягнення ним певних загальних цілей: забезпечення Конституційних прав і свобод людини і громадянина, які не можуть бути обмежені та які закріплені в міжнародних угодах, ратифікованих Україною; забезпечення обороноздатності, економічної стійкості, проведення мобілізаційних заходів та зміцнення військово-промислового комплексу; створення умов для максимальної взаємодії між державою та суспільством, консолідації їх зусиль (розвиток і підтримка волонтерства, заохочення соціально відповідального бізнесу, спрощення доступу до державних послуг та їх адміністрування); оперативне реагування на нагальні виклики збройної агресії (спеціальний режим нормотворчої роботи законодавчої та виконавчої влади).

Наголошується, що агресивна війна з росією досі триває, а тому діюче законодавство та надзвичайна правотворчість має переслідувати глобальну мету – консолідація державних органів та суспільства для захисту державності, відсічі збройної агресії ворога.

Ключові слова: ефективність законодавства, правовий режим надзвичайного та воєнного стану, ознаки надзвичайного законодавства, ефективність законодавства в умовах надзвичайного та воєнного стану.

Volokhov O. Effectiveness of legislation during the legal regime of state of emergency and martial law

The article examines the development, application, and effectiveness of legislation under the legal regimes of state of emergency and martial law.

The article aims to systematize different approaches to determining the features of legislation formed during the introduction of a special legal regime, formulate a universal approach to determining the features of emergency legislation, and formulate goals, which determines the effectiveness of legislation in war and emergencies.

The author acknowledges that the specifics of the special legal regime lead to the adoption of special or “emergency legislation” under a special procedure. As a special type of law, emergency laws suspend the effect of those in force in the relevant area, because they are designed to guarantee the safety of citizens in the event of war, disasters, epidemics, the need to protect the constitutional order in connection with an attempt to seize state power by force, etc.

Emergency legislation has the following features: it is valid temporarily for the period of the introduction of state of emergency, martial law or a legal regime in the zone of an emergency ecological situation; the adopted norms are imperative in nature and provide obligations, prohibitions, restrictions; the addressees of emergency regulations can be both certain categories of individuals and legal entities in certain territories, and everyone who is on the territory of the state or under its jurisdiction; the adoption of laws and other regulatory legal acts takes place in a simplified procedure without complying with all the requirements and stages provided for in accordance with the rules of the law-making process; the possibility of significant expanding the discretionary powers of state authorities; compliance with international standards in the field of human rights protection and the norms of international humanitarian law; restrictions on the constitutional rights and freedoms.

The effectiveness of legislation in conditions of war and a state of emergency is determined by assessing the possibilities of achieving certain general goals: ensuring the Constitutional rights and freedoms of man and citizen, which cannot be limited and which are enshrined in international agreements ratified by Ukraine; ensuring defense capability, economic stability, carrying out mobilization measures and strengthening the military-industrial

complex; creating conditions for interaction between the state and society, consolidating their efforts (development and support of volunteering, encouraging socially responsible business, simplifying access to public services); fast response to urgent challenges of armed aggression (special regime of normative work of the legislative and executive branches).

It is emphasized that the aggressive war with russia is still ongoing, and therefore the current legislation and emergency lawmaking should pursue a global goal – the consolidation of state bodies and society to protect statehood and repel armed aggression of the enemy.

Key words: effectiveness of legislation, legal regime of state of emergency and martial law, signs of emergency legislation, effectiveness of legislation in conditions of state of emergency and martial law.

Трибуна Молодого Вченого

Марія Кастрова,
аспірантка кафедри конституційного права
та правосуддя
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
ORCID: 0009-0009-4784-2719

DOI 10.32782/2306-9082/2024-56-7

УДК 346.91:347.922

Класифікація відводів в процесуальному праві

Європейський вектор, який обрала Україна, спрямовує всю діяльність державних органів на підвищення прозорості та справедливості. Одним з основних інститутів, які запобігають зловживанням при відправленні правосуддя, є інститут відводу судді та інших учасників процесу. Даний інститут покликаний забезпечити неупереджене вирішення справи за участю осіб, які не мають матеріальної, особистої або іншої зацікавленості в розгляді справи.

Однак слід відзначити, що це достатньо складне правове явище, яке необхідно глибоко досліджувати з метою виявлення його правової природи. Однією зі складових, які допомагають розкрити правову природу відводів, є виявлення класифікацій відводів в судовому процесі.

Головна мета судово-правової реформи полягає у впровадженні демократичних засад і принципів правосуддя, сформованих на основі

світового досвіду та наукових підходів. У цьому аспекті ключове значення має формування концептуальних основ судової системи України та окреслення напрямів її подальшого вдосконалення.

Інститут відводів є базовим проявом демократії та прозорості в судовому процесі. Тому дослідження даного питання має актуальне та важливе значення.

Класифікація процесуальних відводів в Україні стала предметом дослідження багатьох науковців, які зробили вагомий внесок у розвиток цієї тематики в українській правовій науці. Серед них варто зазначити таких дослідників, як О. Андрєєва, І. Бутирська, С. Демченко, О. Кваша, Т. Коломoeць, Ю. Кухарчук, Н. Кучерук, В. Петрик, А. Притика, М. Сірий, Ю. Стеценко, Ю. Фурса, О. Черненко та деякі інші дослідники. Одночасно можна відзначити відсутність системних досліджень класифікацій відводів,

хоча виділення таких критеріїв допомагає глибше дослідити правову природу даного інституту, усунути суперечності та уточнити правові норми щодо реалізації права на відвід.

Метою дослідження є виявлення критеріїв класифікації відводів, які допомагають розкрити правову природу даного явища та висвітлити його особливості як процесуального інституту.

Дослідження класифікацій відводів є важливим для забезпечення справедливості та неупередженості судового процесу. Як слушно зазначає І.А.Бутирська, «відводи дозволяють усунути з процесу учасників, які можуть мати особисту зацікавленість у результаті справи або конфлікт інтересів, що може вплинути на їхні рішення чи дії. Це особливо важливо для захисту прав і законних інтересів усіх сторін у суді, адже будь-який прояв упередженості може призвести до несправедливого результату» [1, с. 63].

Але таке дослідження має і інші важливі причини. Зокрема, дослідження класифікацій відводів сприяє розвитку теоретичних підходів до судового процесу та вдосконаленню правозастосовчої практики, що має велике значення для ефективного правосуддя. Особливого значення набуває цей інститут як засіб боротьби зі зловживаннями процесуальними правами, оскільки вивчення класифікацій допомагає виявити можливі зловживання правом на відвід, що може затягнути процес і вплинути на результат судового розгляду.

Численні оскарження ухвал суду про задоволення та незадоволення заяв про відвід створюють колізії в судовій практиці. Удноманітнення даного питання дозволить суддям працювати в умовах незалежності, зменшуючи ризик впливу на їхні рішення з боку зацікавлених осіб, а також дозволяє знизити ймовірність корупційних ризиків, пов'язаних з впливом

зацікавлених осіб на учасників судового процесу. Крім того, вказане допоможе своєчасно виявляти конфлікти інтересів, пов'язані з особистими або професійними зв'язками, що можуть вплинути на неупередженість учасників процесу.

Тому дослідження даного питання складно переоцінити.

В першу чергу, більшість дослідників класифікує відводи за видами процесів – в кримінальному, цивільному, господарському та адміністративному процесі.

З одного боку, вказана класифікація допомагає розкрити особливості різних видів судочинства, а, з іншого боку, вказує на єдність деяких складових. Зокрема, за аналізом всіх чотирьох видів процесів можна виявити наявність відводів судді, експерта, спеціаліста, перекладача. Однак є і деякі відмінності в різних процесіях, які вказують на те, що дана класифікація має право на існування. Зокрема, у кримінальному процесі можуть також застосовуватися відводи слідчим.

Проте в цілому слід визнати, що на сьогодні процеси більш-менш у однаманітні в процедурі, підставах та за суб'єктами здійснення відводів. Тому більшість класифікацій, які можна запропонувати, більше пов'язані з підставами або з особливостями впливу на процес розгляду судової справи. Деякі пропозиції щодо відводів є спірними, однак вони можуть стати підставами для подальших досліджень.

За підставами відводу більшість дослідників виділяє об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні пов'язані з обставинами, які об'єктивно існують і вказують на можливість неупередженого ставлення (яскравий приклад: родинні чи службові зв'язки). До суб'єктивних відносять припущення про упередженість, сумніви у неупередженості чи компетентності.

Залежно від того, хто є ініціатором відводу, можна виділити відводи,

заявлені самими учасниками процесу, та самовідводи.

Деякі дослідники поділяють відводи за такою підставою, як суб'єкт процесу, на відводи судді та інших учасників процесу. Ця класифікація видається доречною, оскільки законом встановлені підстави для відводу цих осіб. І суддя, як центральна фігура з розгляду справ, має значно ширший і більш деталізований перелік підстав для відводу. Зокрема, є певні підстави, які не можуть бути підставами для відведення будь-якого іншого учасника процесу, ніж суддя. Прикладом такого є ухвала Господарського суду Миколаївської області від 22.05.2024 у справі №915/1287/23, яка акцентує увагу на тому, що «незгода сторони з процесуальними рішеннями судді не може бути підставою для відводу» [2].

Однак, на нашу думку, серед інших учасників процесу доречно також виділити експерта, спеціаліста і перекладача, оскільки їх можна відвести також за некомпетентність (коли виникають «сумніви в його кваліфікації»). На відміну від них, інших суб'єктів, наприклад, суддю, слідчого суддю, секретаря судового засідання, прокурора або адвоката не можна відвести за некомпетентність.

З іншого боку, відносно прокурора або адвоката законодавством встановлено таку підставу, як конфлікт інтересів, хоча можна зазначити, що за змістом це поняття фактично включає формулювання мати матеріальну або родинну залежність від інших учасників процесу, яка присутня у інших учасників, тому фактично доречно дорівнювати ці складові.

Прикладом відводу адвоката є справа № 204/4553/20, в якій прокурор у судовому засіданні заявив відвід адвокату В.Е.Погосян від участі в даному кримінальному провадженні. Свої вимоги прокурор обґрунтував тим, що «захисник зловживав своїми процесуальними правами, на вимогу

Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правил адвокатської етики захисник повинен був відмовитись від укладання договору про надання правової допомоги, достовірно та заздалегідь знаючи про існування конфлікту інтересів між ним та суддею. Як наслідок, ухвалою суду від 04.06.2021 заяву прокурора було задоволено та відведено адвоката від участі у справі» [3].

Таким чином, вважаємо більш доречним виділяти відводи судді, відводи перекладачу, експерту та спеціалісту, а також відводи іншим учасникам судового процесу, оскільки всі інші підстави для їх відводу є практично тотожними.

За аналізом судової практики можна дійти висновку, що, на жаль, відвід судді частіше інших застосовується для зловживання правом відводу з метою затягування процесу.

Узагальнене обґрунтування причин для відводів, на нашу думку, міститься в ухвалі Господарського суду Запорізької області від 29.01.2024 (справа № 908/1390/19): «У Бангалорських принципах поведінки суддів від 19 травня 2006 року, затверджених резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН № 2006/23 від 27 липня 2006 року, підкреслюється, що об'єктивність судді є необхідною умовою для належного виконання його обов'язків. Ця об'єктивність проявляється не лише в ухваленому рішенні, але й у всіх процесуальних діях, які супроводжують його прийняття» [4].

Європейський Суд з прав людини у своїх рішеннях у справах «Мироненко і Мартенко проти України», «Білуха проти України», «Рудніченко проти України» зазначив, що «згідно з усталеною практикою Суду, наявність безсторонності має визначатися, для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції, за допомогою суб'єктивного та об'єктивного критеріїв. За суб'єктивним критерієм оцінюється особисте

переконання та поведінка конкретного судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у даній справі. Відповідно до об'єктивного критерію визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий та його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності» [5].

Суд ЄСПЛ у справі «Шкрля проти Хорватії» [6] (№ 32953/13) зауважив, що «будь-який суддя, стосовно якого є законні підстави сумніватися в його неупередженості, повинен бути відведеним. Без сумніву, судді повинні демонструвати й пропагувати високі стандарти поведінки та особисто дотримуватися цих стандартів, щоб підтримувати чесність судової влади. Будь-яке порушення таких стандартів зменшує довіру громадськості, яку в демократичному суспільстві суди мають викликати у суспільстві» [7].

Отже, дослідження юридичної практики дозволяє нам відокремити критерії відводів для виявлення класифікацій. Також дослідження практики дозволяє оцінити необхідність застосування відводів у процесуальному праві для забезпечення права на неупереджений і справедливий суд.

За аналізом судової практики необхідно відзначити, що деякі з підстав для відводів є незаперечною підставою для відводу, а щодо інших – суд має всебічно оцінити, чи впливають вони на суддю або їх наявність не є такою, що обмежує право сторін на неупереджений і справедливий суд. Тому залежно від таких підстав для відводу доцільно виділити, на нашу думку, дві підстави:

1) Категоричний (обов'язковий, імперативний) відвід – це відвід, що передбачає обов'язкове усунення учасника процесу за встановлених законом обставин. Наприклад, коли суддя або інший учасник є родичем однієї зі сторін чи раніше виконував іншу роль у цій справі (наприклад, свідка чи прокурора).

2) Некатегоричний (дискреційний) відвід – це відвід, рішення про застосування якого залежить від специфічних обставин справи та оцінки суду. Наприклад, випадки особистої неприязні між суддею та однією зі сторін, конфлікт інтересів або інші фактори, що можуть викликати сумніви в об'єктивності та неупередженості учасника процесу.

Серед підстав класифікації відводів можна виділити також характер впливу на процес, за яким можна виділити абсолютні та відносні відводи.

Абсолютні відводи – це ті, в яких результати задоволення відводу впливають на подальший рух процесу. Наприклад, до абсолютних відводів можна віднести відвід судді, адже справа потрапляє на автоматизований перерозподіл і розгляд справи починається спочатку після визначення нового судді.

Відносні відводи – це ті, в яких результати задоволення відводу не впливають на рух справи. Наприклад, це може бути задоволення заяви про відвід та заміна судового експерта або перекладача.

За наслідками розгляду заяви про відвід доречно виділити позитивний та негативний. Позитивний наслідок розгляду заяви про відвід полягає у відмові в задоволенні заяви. В свою чергу, негативний наслідок розгляду заяви про відвід полягає у її задоволенні.

За підсумками вищевказаного можна підсумувати, що класифікація відводів у процесуальному праві є важливим засобом забезпечення справедливості та неупередженості судового розгляду. Відводи як механізм дозволяють усунути учасників судового процесу, якщо особиста зацікавленість або інші фактори можуть вплинути на їх об'єктивність. Завдяки структурованій класифікації відводів за суб'єктами, галузями права та іншими критеріями можливе глибоке розуміння правової природи даного явища,

яке суттєво впливає на ефективність функціонування судової системи.

Чітке визначення підстав для відводів допомагає уникати зловживань цим правом і забезпечує обґрунтованість їх застосування. Це сприяє зміцненню довіри до суду, адже громадяни впевнені, що їхні справи розглядаються неупереджено та відповідно до закону. Таким чином, інститут відводу виступає однією з ключових гарантій верховенства права, що забезпечує об'єктивність і справедливість у судовому процесі.

Звісно, що вищевказаний перелік критеріїв не є вичерпним та подальші глибокі дослідження можуть привести до виділення інших критеріїв класифікації,

що підтверджує актуальність даної проблеми. Глибокий аналіз класифікацій дозволяє виявити та усунути прогалини і суперечності в національному процесуальному законодавстві, що покращує його стабільність і передбачуваність, а також оптимізувати процесуальні рішення та забезпечити більш швидкий і ефективний рух справ у суді, що важливо для зменшення затримок у правосудді. Правильна класифікація відводів дозволяє громадянам та учасникам процесу мати більше довіри до судової системи, оскільки вони бачать, що суди працюють чесно та неупереджено. Тому порушена тема потребує подальших наукових розробок.

Список використаних джерел

1. Бутирська І. А. Відвід (самовідвід) судді у господарському судочинстві. *Право України*. 2018. № 7. С. 58–70.
2. Ухвала Господарського суду Миколаївської області від 22.05.2024 (справа № 915/1287/23). URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/119211426/>
3. Ухвала Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 04.06.2021 (справа № 204/4553/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97452933>
4. Ухвала Господарського суду Запорізької області від 29.01.2024 року (Справа № 908/1390/19). URL: <https://zp.arbitr.go v.ua/sud5009/gromady anam/advert/1549549/>
5. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Мироненко і Мартенко проти України» від 10.12.2009 р. (Заява № 4785/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_567#Text
6. Рішення ЄСПЛ у справі «Шкрля проти Хорватії» (CASE OF ŠKRLJ v. CROATIA) (№ 32953/13). URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-shkrlja-proti-xorvati%D1%97/>
7. ЄСПЛ підтвердив абсолют неупередженості суду: рішення. Судово-юридична газета, 11.08.2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/176143-yespl-pidтверdiv-absolyut-neuperedzhenosti-sudu-rishennya>

Кастрова М. С. Класифікація відводів в процесуальному праві

Стаття присвячена дослідженню класифікацій відводів у судовому процесі та виявленню підстав, за якими доцільно класифікувати відводи. Аналізується класифікація відводів у процесуальному праві як важливого механізму для забезпечення справедливого та об'єктивного судового розгляду. Проаналізовано різновиди відводів за різними підставами, які сформовані теорією процесуального права на теперішній час, а також виявлено, що існують деякі відмінності між забезпеченням права на відвід в різних видах процесу. Класифікація відводів дозволяє глибше зрозуміти правову природу цього інституту, окреслити його межі та усунути можливі суперечності в законодавстві. Основна увага приділена виокремленню критеріїв класифікації відводів, серед яких найважливішими є: суб'єкт, підстава, вид судочинства та наслідки розгляду заяви про відвід. У статті висвітлюються різноманітні підходи до класифікації відводів. Зокрема, розглядається їх поділ за суб'єктами: судді, експерти, спеціалісти, перекладачі, адвокати, прокурори та інші учасники процесу. Виокремлюються об'єктивні підстави (наприклад, родинні чи службові зв'язки) та суб'єктивні (припущення про упередженість

чи сумніви в компетентності). Іншим важливим критерієм є поділ відводів на категоричні (обов'язкові, імперативні), які вимагають автоматичного усунення учасника у разі наявності відповідних обставин, і некатегоричні (дискреційні), які залежать від оцінки суду. Залежно від наслідків відводи поділяються на абсолютні (які впливають на подальший рух процесу) і відносні (які не змінюють ходу справи, наприклад, заміна експерта чи перекладача). За аналізом судової практики України та Європейського суду з прав людини наголошується на обов'язковості дотримання об'єктивного та суб'єктивного критеріїв неупередженості суду. Дослідження показало, що основна проблема інституту відводів полягає у можливості його використання для затягування процесу. Зловживання цим правом підриває довіру до судової системи та ставить під сумнів ефективність судового розгляду. Підкреслюється важливість інституту відводів як однієї з гарантій верховенства права, що забезпечує об'єктивність і справедливість у судовому процесі. Чітка класифікація відводів дозволяє уникнути правових суперечностей, сприяє підвищенню ефективності судової системи та довіри громадян. Стаття також акцентує на необхідності подальших наукових досліджень, які можуть виявити нові підходи до класифікації та вдосконалення цього інституту в Україні.

Ключові слова: відвід, судочинство, процес, захист прав, повноваження судді, теорія процесуального права, неупередженість суду, конфлікт інтересів, судова оцінка, добросесність судді.

Kastrova M. Classification of recusal in procedural law

The article is dedicated to the study of the classification of recusals in the judicial process and the identification of grounds for classifying recusals. The classification of recusals in procedural law is analyzed as an important mechanism to ensure a fair and objective judicial review. The article examines various types of recusals based on different grounds that have been formulated by procedural law theory to date. It is also identified that there are some differences in the provision of the right to recusal in different types of proceedings. The classification of recusals allows for a deeper understanding of the legal nature of this institution, defines its boundaries, and eliminates potential contradictions in the legislation. The main focus is on distinguishing the criteria for the classification of recusals, among which the most important are: the subject, grounds, type of procedure, and the consequences of considering a recusal request. The article highlights various approaches to the classification of recusals. In particular, it discusses their division based on the participants: judges, experts, specialists, interpreters, lawyers, prosecutors, and other process participants. Objective grounds (such as family or professional connections) and subjective grounds (such as assumptions about bias or doubts about competence) are distinguished. Another important criterion is the division of recusals into categorical (mandatory, imperative) ones, which require the automatic removal of a participant in the presence of certain circumstances, and non-categorical (discretionary) ones, which depend on the court's assessment. Depending on the consequences, recusals are divided into absolute (which affect the further course of the process) and relative (which do not change the course of the case, for example, replacing an expert or interpreter). Based on the analysis of Ukrainian judicial practice and the European Court of Human Rights, the article stresses the mandatory compliance with objective and subjective criteria for judicial impartiality. The research shows that the main problem of the recusal institution lies in the potential for its use to delay the process. Abusing this right undermines public trust in the judicial system and questions the effectiveness of judicial review. The importance of the recusal institution is emphasized as one of the guarantees of the rule of law, ensuring objectivity and fairness in judicial proceedings. A clear classification of recusals helps avoid legal contradictions and contributes to increasing the effectiveness of the judicial system and public trust. The article also stresses the need for further scientific research, which may uncover new approaches to classification and improvement of this institution in Ukraine.

Key words: recusal, judicial proceedings, process, protection of rights, powers of a judge, theory of procedural law, impartiality of the court, conflict of interests, judicial assessment, integrity of a judge.

Науково-практичний юридичний журнал

Публічне право

4 (56) / 2024

Редактор – *Петренко В. С.*
Комп'ютерна верстка – *Марєєва А. О.*

Підписано до друку 27.12.2024 р. Формат 70x108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Petersburg. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 5,78.
Наклад 500 прим. Зам. № 0325/261.

Видавництво та друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1.
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.